

**UCHWAŁA NR XXII/171/22
RADY GMINY TUROŚL**

z dnia 21 czerwca 2022 r.

w sprawie przyjęcia „Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami dla Gminy Turośl na lata 2022 – 2025”.

Na podstawie art. 7 ust. 1 pkt 9 i art. 18 ust. 2 pkt 15 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz. U. z 2022 r. poz. 559, 583, 1005, 1079) oraz art. 87 ust. 3 i ust. 4 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2022 r. poz. 840) uchwała się co następuje:

§ 1. Przyjąć do realizacji „Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Turośl na lata 2022 – 2025”, stanowiący załącznik do niniejszej uchwały.

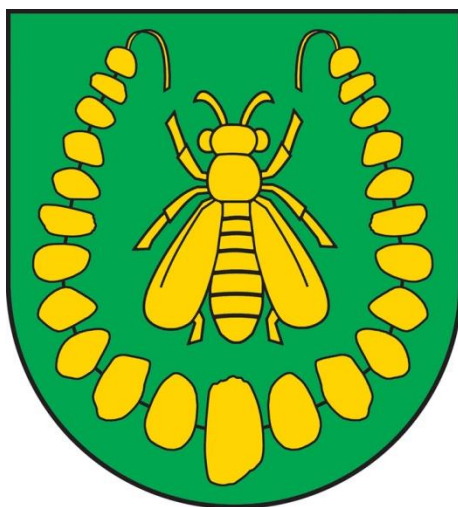
§ 2. Wykonanie uchwały powierza się Wójtowi Gminy Turośl.

§ 3. Uchwała wchodzi w życie z dniem podjęcia i podlega ogłoszeniu w Dzienniku Urzędowym Województwa Podlaskiego.

Przewodniczący Rady

Sławomir Milewski

**GMINNY PROGRAM OPIEKI
NAD ZABYTKAMI
GMINY TUROŚL
NA LATA 2022-2025**

**GMINNY PROGRAM OPIEKI
NAD ZABYTKAMI
GMINY TUROŚL
NA LATA 2022-2025**

Wykonawca:

IDENEA CONSULTING Sp. z o. o.

ul. Marii Skłodowskiej-Curie 3/63

15-094 Białystok

www.idenea.pl

Spis treści

1.	Wstęp	5
1.1.	Podstawa prawna opracowania	5
1.2.	Definicje.....	6
1.3.	Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce	7
1.4.	Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego	8
1.4.1.	Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami....	8
1.4.2.	Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu.....	12
1.5.	Uwarunkowania wewnętrzne	15
2.	Charakterystyka zasobów i analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy.....	17
2.1.	Zarys historii obszaru gminy	17
2.2.	Zasoby dziedzictwa kulturowego gminy.....	19
2.2.1.	Krajobraz kulturowy	19
2.2.2.	Zabytki nieruchome.....	23
2.2.3.	Stanowiska archeologiczne	32
2.2.4.	Zabytki ruchome.....	32
2.3.	Zabytki objęte prawnymi formami ochrony.....	33
2.4.	Zabytki w gminnej ewidencji zabytków.....	34
2.5.	Zabytki o najwyższym znaczeniu dla gminy.....	35
3.	Ocena stanu dziedzictwa kulturowego gminy (SWOT)	35
4.	Założenia programowe	37
4.1.	Priorytety i kierunki działań.....	37
4.2.	Zadania programu opieki.....	37
5.	Zarządzanie realizacją programu.....	40
5.1.	Instrumentarium realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami	40
5.2.	System wdrażania.....	40
6.	Zasady oceny realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami	42
7.	Źródła finansowania gminnego programu opieki nad zabytkami	46

Spis tabel

Tabela 1. Wykaz zabytków z terenu gminy Turośl wpisanych do rejestru zabytków nieruchomych woj. podlaskiego.....	33
Tabela 2. Wykaz zabytków wpisanych do gminnej ewidencji zabytków	34
Tabela 3. Wykaz zadań	38
Tabela 4. Wskaźniki realizacyjne w okresie 2022-2025	42
Tabela 5. Plan finansowy	47
Fot. 1. Kapliczka przydrożna słupowa w lesie pod Kruszą.	20
Fot. 2. Zdobienie naroża domu, Turośl.....	22
Fot. 3. Kurpiowskie zdobienia stolarki: okiennice i „koruny”, Popiołki.	22
Fot. 4. Dawna strażnica w Lemanie. Widok elewacji frontowej.....	24
Fot. 5. Dawna strażnica w Lemanie. Widok od podwórza. Elewacja południowo zachodnia.	24
Fot. 6 Kościół parafialny pw. św. Jana Chrzciciela w Turośli.....	25
Fot. 7 Kościół parafialny pw. św. Rocha w Lemanie.....	26
Fot. 8 Dzwonnica przy kościele par. w Lemanie	27
Fot. 9 Wiatrak koźlak w Turośli.....	28
Fot. 10 Młyn wodny w Popiołkach.....	28
Fot. 11 Cmentarz w Kruszy.....	29
Fot. 12 Cmentarz w Turośli - kaplica z 1811 r.	30

Załączniki:

Załącznik 1 Wykaz zabytków w Gminnej ewidencji zabytków	51
Załącznik 2 Wykaz zabytków w Gminnej ewidencji zabytków c.d. - stanowiska archeologiczne.....	52

1. Wstęp

1.1. Podstawa prawna opracowania

Gminny program opieki nad zabytkami jest opracowywany na podstawie Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2021 poz. 710, 954). Program, po uzyskaniu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków, podlega z uwagi na obowiązek wynikający z treści art. 87 ust. 4 wymienionej ustawy, ogłoszeniu w wojewódzkim dzienniku urzędowym i wchodzi w życie z dniem przyjęcia w formie uchwały przez radę gminy.

Dokument jest opracowywany na okres 4 lat. Z jego realizacji Wójt co 2 lata sporządza sprawozdanie, które przedstawia radzie gminy.

Aktualizacje programu opieki powinny być dostosowane do zmieniającego się stanu prawnego i administracyjnego, warunków społecznych, gospodarczych i kulturowych. Powinno się również zweryfikować kryteria oceny i aktualny stan zachowania zasobu oraz dokonywać systematycznej oceny efektów wdrażania programu.

Przedmiotem opracowania jest dziedzictwo kulturowe obszaru gminy Turośl, zaś beneficjentami są mieszkańcy gminy, osoby związane z tutejszym dziedzictwem poprzez pochodzenie, a także turyści.

Celem opracowania jest zgodnie z art. 87, ust. 2 wyżej wymienionej ustawy:

- 1) włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju;
- 2) uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;
- 3) zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
- 4) wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
- 5) podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
- 6) określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;
- 7) podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

1.2. Definicje

W Gminnym programie opieki nad zabytkami przyjęto zgodnie z Ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami następujące definicje:

- 1) zabytek – nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową;
- 2) zabytek nieruchomy – nieruchomość, jej część lub zespół nieruchomości, o których mowa w pkt. 1;
- 3) zabytek ruchomy – rzecz ruchomą, jej część lub zespół rzeczy ruchomych, o których mowa w pkt. 1;
- 4) zabytek archeologiczny – zabytek nieruchomy, będący powierzchnią, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów albo zabytek ruchomy, będący tym wytworem;
- 5) instytucja kultury wyspecjalizowana w opiece nad zabytkami – instytucja kultury w rozumieniu przepisów o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej, której celem statutowym jest sprawowanie opieki nad zabytkami;
- 6) prace konserwatorskie – działania mające na celu zabezpieczenie i utrwalenie substancji zabytku, zahamowanie procesów jego destrukcji oraz dokumentowanie tych działań;
- 7) prace restauratorskie – działania mające na celu wyeksponowanie wartości artystycznych i estetycznych zabytku, w tym, jeżeli istnieje taka potrzeba, uzupełnienie lub odtworzenie jego części, oraz dokumentowanie tych działań;
- 8) roboty budowlane – roboty budowlane w rozumieniu przepisów Prawa budowlanego, podejmowane przy zabytku lub w otoczeniu zabytku;
- 9) badania konserwatorskie – działania mające na celu rozpoznanie historii i funkcji zabytku, ustalenie użytych do jego wykonania materiałów i zastosowanych technologii, określenie stanu zachowania tego zabytku oraz opracowanie diagnozy, projektu i programu prac konserwatorskich, a jeżeli istnieje taka potrzeba, również programu prac restauratorskich;
- 10) badania architektoniczne – działania ingerujące w substancję zabytku, mające na celu rozpoznanie i udokumentowanie pierwotnej formy obiektu budowlanego oraz ustalenie zakresu jego kolejnych przekształceń;
- 11) badania archeologiczne – działania mające na celu odkrycie, rozpoznanie, udokumentowanie i zabezpieczenie zabytku archeologicznego;
- 12) historyczny układ urbanistyczny lub ruralistyczny – przestrzenne założenie miejskie lub wiejskie, zawierające zespoły budowlane, pojedyncze budynki i formy zaprojektowanej zieleni, rozmieszczone w układzie historycznych podziałów własnościowych i funkcjonalnych, w tym ulic lub sieci dróg;
- 13) historyczny zespół budowlany – powiązana przestrzennie grupa budynków wyodrębniona ze względu na formę architektoniczną, styl, zastosowane materiały, funkcję, czas powstania lub związek z wydarzeniami historycznymi;

- 14) krajobraz kulturowy – przestrzeń historycznie ukształtowana w wyniku działalności człowieka, zawierająca wytwory cywilizacji oraz elementy przyrodnicze;
- 15) otoczenie – teren wokół lub przy zabytku wyznaczony w decyzji o wpisie tego terenu do rejestru zabytków, w celu ochrony wartości widokowych zabytku oraz jego ochrony przed szkodliwym oddziaływaniem czynników zewnętrznych.

1.3. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce

Ochrona i opieka nad zabytkami wynikają z szeregu dokumentów obowiązujących w kraju.

Konstytucja RP

Zabytki zostały objęte ochroną zadeklarowaną jako konstytucyjny obowiązek państwa i każdego obywatela (art. 5, art. 6 ust. 1 i art. 86 Konstytucji RP).

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami

Głównym aktem prawnym regulującym zasady ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce jest Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz.U. z 2021 poz. 710, 954).

Inne uregulowania

Inne uregulowania prawne dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, które znajdują się w wielu obowiązujących ustawach wymienionych poniżej.

1. Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz. U. z 2021 poz. 741),
2. Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane (Dz. U. z 2021 poz. 2351),
3. Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska (Dz. U. z 2021 poz. 1973),
4. Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz. U. z 2021 poz. 1098),
5. Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (Dz. U. z 2021 poz. 1899),
6. Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (Dz. U. z 2020 poz. 194),
7. Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i wolontariacie (Dz. U. z 2020 poz. 1057),
8. Ustawa z dnia 12 stycznia 1991 r. o podatkach i opłatach lokalnych (Dz. U. z 2019 poz. 1170).

1.4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

1.4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

Gminny program opieki nad zabytkami gminy Turośl jest zbieżny ze strategicznymi celami państwa w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami. Cele te wymienione są w dokumentach:

- 1) Narodowa Strategia Rozwoju Kultury i jej Uzupełnienie na lata 2004 - 2020,
- 2) Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2019 - 2022,
- 3) Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego do 2030,
- 4) Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju do 2030.

1) Narodowa strategia rozwoju kultury na lata 2004–2013 i Uzupełnienie Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004–2020

Gminny program opieki nad zabytkami gminy Turośl jest komplementarny do celu strategicznego Narodowej Strategii Rozwoju Kultury 2004-2020: "Zrównoważenie rozwoju kultury w regionach" oraz celów cząstkowych/uzupełniających:

- nr 1. Wzrost efektywności zarządzania sferą kultury,
- nr 3. Wzrost udziału kultury w PKB,
- nr 4. Zachowanie dziedzictwa kulturowego i aktywna ochrona zabytków.

Cele cząstkowe realizowane będą w ramach pięciu obszarów priorytetowych, którym odpowiadają szczegółowo opisane w NSRK – Narodowe Programy Kultury. Bezpośrednio do ochrony zabytków odnosi się Narodowy Program Kultury "Dziedzictwo kulturowe NPK Ochrona zabytków i dziedzictwa kulturowego". Uszczegółowienie i rozszerzenie NPK stanowią programy operacyjne Ministra Kultury. Spośród 11 programów operacyjnych dwa z nich wiążą się z ideą ochrony zabytków.

Program "Ochrona i zachowanie dziedzictwa kulturowego"

Program jest realizowany w ramach dwóch komplementarnych priorytetów: 1) rewaloryzacja zabytków nieruchomych i ruchomych oraz 2) rozwój kolekcji muzealnych. Podstawowym celem priorytetu 1 jest poprawa stanu zachowania zabytków, zwiększenie narodowego zasobu dziedzictwa kulturowego, kompleksowa rewaloryzacja zabytków, zwiększenie roli zabytków i muzealiów w rozwoju turystyki, poprawa warunków instytucjonalnych, prawnych i organizacyjnych w zakresie ochrony zabytków i ich dokumentacji, zabezpieczenie zabytków, muzealiów i archiwaliów przed skutkami klęsk żywiołowych, kradzieżami i nielegalnym wywozem za granicę oraz na wypadek sytuacji kryzysowej i konfliktu zbrojnego.

Program „Rozwój infrastruktury kultury i szkolnictwa artystycznego oraz wzrost efektywności zarządzania kulturą”

Celem programu jest wyrównywanie dostępu do dóbr i usług kultury poprzez inwestycje w infrastrukturę, poprawa warunków funkcjonowania instytucji kultury, instytucji filmowych oraz szkół i uczelni artystycznych, a także poprawa efektywności ich zarządzania. Program

będzie realizowany poprzez współfinansowanie zadań z zakresu m.in.: rewitalizacji, modernizacji i adaptacji na cele kulturalne obiektów zabytkowych oraz przemysłowych obiektów o wysokiej wartości historycznej.

Inne programy

Ponadto realizowane są Programy Ministra dotyczące dofinansowania zadań z zakresu kultury, skierowane do instytucji kultury, organizacji pozarządowych, instytucji filmowych, szkół i uczelni wyższych, jednostek samorządu terytorialnego, podmiotów gospodarczych, kościołów i związków wyznaniowych oraz ich osób prawnych. Program dotyczący ochrony zabytków skierowany jest również do osób fizycznych posiadających zabytki wpisane do rejestru. Szczegóły aktualnych naborów do konkursów są dostępne pod adresem: <https://www.gov.pl/web/kultura/programy-i-projekty>

2) Uchwała Nr 82 Rady Ministrów z dn. 13.08.2019 r. (MP Poz. 808 z dn. 11.09.2019 r.) z załącznikiem: "Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2019 - 2022".

Głównym celem Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2019 - 2022 (Dz. U. z 11 września 2019 r. poz. 808) jest *stworzenie warunków dla zapewnienia efektywnej ochrony i opieki nad zabytkami* poprzez realizację celów szczegółowych: 1) optymalizację systemu ochrony dziedzictwa kulturowego, 2) wsparcie działań w zakresie opieki nad zabytkami i 3) budowanie świadomości społecznej wartości dziedzictwa kulturowego.

Do osiągnięcia założonych celów będzie prowadziła realizacja następujących zadań:

- szkolenia dla jednostek samorządu terytorialnego w zakresie zarządzania dziedzictwem kulturowym,
- budowanie zasobu wiedzy o ochronie dziedzictwa kulturowego na poziomie lokalnym, regionalnym i centralnym,
- merytoryczne wsparcie procesu planowania i rewitalizacji w gminach,
- konkurs Generalnego Konserwatora Zabytków nagradzający gminy za modelowe wdrażanie programów opieki nad zabytkami,
- wspieranie rozwijania kompetencji zawodowych przez pracowników służb konserwatorskich,
- ewaluacja stosowanych standardów i metod konserwatorskich,
- wsparcie działań dokumentacyjnych zasobu zabytkowego,
- powołanie Centrum Architektury Drewnianej,
- upowszechnianie standardów i metod konserwatorskich dla wybranych zasobów zabytkowych,
- podniesienie bezpieczeństwa zabytków ruchomych, poprzez współpracę z właściwymi służbami, takimi jak policja,

- kampania społeczno-edukacyjna w mediach, z uwzględnieniem aspektu profilaktyki w dziedzinie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami i dostępności do zabytków dla osób z niepełnosprawnością,
- tworzenie narzędzi edukacyjnych dla szkół i instytucji kultury, z uwzględnieniem aspektu profilaktyki w dziedzinie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami,
- program dotacyjny dla organizacji pozarządowych w zakresie popularyzowania i upowszechniania wiedzy o dziedzictwie kulturowym, budowania świadomości lokalnej, a także włączania społeczeństwa w opiekę nad zasobem dziedzictwa kulturowego.

Działalność Centrum Architektury Drewnianej będzie koncentrować się na opracowywaniu i szerokim udostępnianiu poradników i podręczników dobrych praktyk dla właścicieli i opiekunów zabytków architektury oraz budownictwa drewnianego, organizowaniu szkoleń dla właścicieli oraz kursów rzemiosła tradycyjnego podnoszących kompetencje rzemieślników w zakresie zapewniającym właściwą konserwację zabytków drewnianych, z uwzględnieniem regionalnej specyfiki technik rzemieślniczych oraz konstrukcji architektury drewnianej.

3) Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego (współdziałanie, kultura, kreatywność) 2030

Strategia przyjęta Uchwałą Rady Ministrów Nr 155 z dnia 27 października 2020 r. posiada określone cele, które są komplementarne do programu opieki nad zabytkami.

Cel główny: Wzrost jakości życia społecznego i kulturalnego Polaków.

Cel szczegółowy 2. Wzmacnianie roli kultury w budowaniu tożsamości i postaw obywatelskich jest silnie związany z tematyką ochrony zabytków.

Działanie 2.2. Ochrona dziedzictwa kulturowego oraz gromadzenie i zachowywanie dóbr kultury.

Dziedzictwo wymaga odpowiedniej ochrony i zachowania, oraz stanowi potencjał, który należy efektywnie wykorzystać na potrzeby budowania kapitału społecznego, poczucia tożsamości i wspólnoty, a także wzrostu ekonomicznego. Jednym z kluczowych zadań państwa w tym obszarze jest wg zapisów dokumentu dalsze inwestowanie w zachowanie obiektów zabytkowych oraz usprawnianie systemu ochrony zabytków. W tym celu realizowany będzie projekt strategiczny pn. Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami oraz szereg innych działań.

Kolejne działanie wpisujące się w zagadnienia dziedzictwa kulturowego, to Działanie 2.3. Digitalizacja, cyfrowa rekonstrukcja i udostępnianie dóbr kultury.

Odpowiedzią na zdiagnozowane w obszarze kultury cyfrowej i digitalizacji potrzeby będzie projekt strategiczny pn. Digitalizacja i Rozwój Kultury Cyfrowej. Ma on na celu realizację działań związanych z szeroko pojętą cyfryzacją i udostępnianiem zasobów dziedzictwa kulturowego, uwzględniających digitalizację, przechowywanie, udostępnianie, a także ponowne wykorzystanie cyfrowych zasobów muzealnych, bibliotecznych, audiowizualnych,

zabytkowych i archiwalnych, do celów popularyzacyjnych, edukacyjnych, naukowych oraz komercyjnych.

4) Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju do 2030 r.

Dokument przyjęty uchwałą Nr 239 Rady Ministrów z dnia 13 grudnia 2011 r. dotyczy metod indukowania rozwoju przestrzennego państwa, do czego pośrednio mogą przyczynić się działania związane z ochroną zabytków i szerzej - dziedzictwa kulturowego. Koncepcja posiada ustalone cele, wśród których znalazły się:

Cel 1. Podwyższenie konkurencyjności głównych ośrodków miejskich Polski w przestrzeni europejskiej poprzez ich integrację funkcjonalną przy zachowaniu policentrycznej struktury systemu osadniczego sprzyjającej spójności.

Działania wspierające rozwój funkcji metropolitalnych obejmą szereg sfer: gospodarczą, naukowo-badawczą i wiele innych mających wpływ na stymulowanie rozwoju. Wzmacniane i eksponowane będą również funkcje symboliczne ośrodków miejskich, w tym kulturowe – wspierana będzie renowacja i modernizacja istniejącej infrastruktury kultury (teatry, filharmonie, sale wystawowe, muzea, galerie sztuki, biblioteki itd.) oraz rewitalizacja historycznych i zabytkowych obiektów na cele kulturowe, co bezpośrednio dotyczy zagadnień opieki nad zabytkami.

Cel 2. Poprawa spójności wewnętrznej i terytorialne równoważenie rozwoju kraju poprzez promowanie integracji funkcjonalnej, tworzenie warunków dla rozprzestrzeniania się czynników rozwoju, wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich oraz wykorzystanie potencjału wewnętrznego wszystkich terytoriów.

Kierunki działań polityki przestrzennej umożliwiające realizację celu 2, wspomaganie spójności terytorialnej, obejmują m.in. "Regionalną integrację funkcjonalną, wspomaganie rozprzestrzeniania procesów rozwojowych na obszary poza głównymi miastami oraz budowanie potencjału do specjalizacji terytorialnej". Wśród poddziałań koncentrujących się wokół tego celu znajduje się "Wspomaganie rozwoju specjalizacji terytorialnej".

Szansą dla rozwoju wielu obszarów wiejskich jest osiągnięcie specjalizacji dzięki wykorzystaniu ich dziedzictwa kulturowego, zasobów przyrodniczych i krajobrazowych.

Dodatkowo zostanie wzmocnione zarządzanie ich przestrzenią funkcjonalną poprzez tworzenie nowych struktur o wysokich walorach krajobrazowych i przyrodniczych, ochronę i rewaloryzację zachowanych obiektów zabytkowych i zespołów ruralistycznych.

Cel 4. Kształtowanie struktur przestrzennych wspierających osiągnięcie i utrzymanie wysokiej jakości środowiska przyrodniczego i walorów krajobrazowych Polski. Realizacja powyższego celu wymaga podjęcia działań m.in. w obszarze: "Wprowadzenie gospodarowania krajobrazem zgodnie z zapisami Europejskiej Konwencji Krajobrazowej".

Działania w tym zakresie skoncentrują się na objęciu ochroną prawną najcenniejszych pod względem przyrodniczym i kulturowym krajobrazów naturalnych i historycznych, w tym układów urbanistycznych i ruralistycznych oraz stanowisk archeologicznych.

Uspołecznienie procesów planistycznych będzie wspomagać integrację zarządzania krajobrazem kulturowym odziedziczonym i związanym ze współczesnymi stosunkami społeczno-gospodarczymi, z zarządzaniem obiektami ochrony obszarowej, ochroną wartości symbolicznych mogących być podstawą potencjału rozwoju regionów, takich jak sylweta miasta i obiektu zabytkowego, obiektów istotnych dla dziedzictwa kulturowego społeczności lokalnych.

Działania będą dotyczyły także koordynowania przedsięwzięć związanych z rozwojem regionów i obszarów turystycznych oraz systemów rekreacyjnych w obszarach cennych przyrodniczo i atrakcyjnych turystycznie w celu ograniczenia presji ze strony turystyki na obszary o najwyższych walorach przyrodniczych (parki narodowe, rezerваты, atrakcyjne turystycznie obszary o niskiej chłonności ekologicznej) i intensyfikacji rozwoju społeczno-gospodarczego sąsiednich obszarów, w tym objętych restrykcjami konserwatorskimi, takich jak: parki krajobrazowe, obszary chronionego krajobrazu, parki kulturowe, ewidencjonowane zabytkowe założenia ruralistyczne i rezydencjonalne, rezerваты archeologiczne.

Ponadto KPZK definiując obszary funkcjonalne lokuje wśród nich obszar przestrzeni chronionej – „obszar planowany do ochrony przed zabudową niezwiązaną z celami ochrony i udostępnianiem terenów chronionych wraz z otulinami i korytarzami ekologicznymi, strefy ochronne ujęć wody i zbiorników wód śródlądowych, obszary objęte ochroną zabytków i opieką nad zabytkami oraz tereny zieleni, zadrzewień, lasów i upraw polowych”.

Obszary te zostaną wyodrębnione w planach zagospodarowania przestrzennego województw jako ustalenie wiążące, przyczyniające się do zahamowania postępującej degradacji środowiska kulturowego, nieodwracalnej utraty krajobrazów historycznych i tworzących tożsamość miejsca.

1.4.2. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu

Gminny program opieki nad zabytkami wynika również z założeń innych dokumentów związanych ze strategią rozwoju województwa. Najważniejsze z nich to:

- 1) Program rozwoju kultury w województwie podlaskim na lata 2021-2030,
- 2) Plan zagospodarowania przestrzennego województwa podlaskiego,
- 3) Strategia Rozwoju Województwa Podlaskiego do 2020 roku,
- 4) Strategia Rozwoju Województwa Podlaskiego do 2030 roku,
- 5) Powiatowy program opieki nad zabytkami i wojewódzki program opieki nad zabytkami.

1) Program rozwoju kultury w województwie podlaskim na lata 2021-2030

17 grudnia 2020 roku Sejmik Województwa Podlaskiego przyjął Program rozwoju kultury w województwie podlaskim na lata 2021-2030. Dokument zakłada kontynuację kierunku rozwoju kultury wyznaczonego w Programie rozwoju kultury województwa podlaskiego do roku 2020. Zagadnienia dotyczące ochrony dziedzictwa kulturowego są spójne ze Strategią Rozwoju Województwa Podlaskiego 2030 oraz z Narodową Strategią Rozwoju Kultury. Odnoszą się również bezpośrednio do ochrony szeroko rozumianego dziedzictwa, w tym obiektów zabytkowych i dziedzictwa niematerialnego.

Wśród celów szczegółowych znalazły się m.in.:

- wspieranie rozwoju muzealnictwa i ochrony dziedzictwa narodowego,
- wspieranie różnorodności regionalnej oraz lokalnych tradycji i specyfik w obszarze kultury,
- tworzenie szlaków turystyczno-kulturowych w oparciu o najciekawsze miejsca i obiekty zabytkowe,
- podtrzymywanie dziedzictwa kulturowego jako potencjału turystyki kulturowej.

2) Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Podlaskiego

Gminny program opieki nad zabytkami gminy Turośl jest zgodny z celami polityki przestrzennej, zasadami ich realizacji oraz kierunkami działań w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego wytyczonymi w Planie Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Podlaskiego, który został przyjęty przez Sejmik Województwa Podlaskiego uchwałą nr XXXVI/330/17 z dnia 22 maja 2017 r.

Cel strategiczny Planu to „Zrównoważone zagospodarowanie przestrzeni województwa podlaskiego sprzyjające rozwojowi społeczno-gospodarczemu, spójności społecznej i terytorialnej, konkurencyjności, sprawności funkcjonowania oraz wykorzystaniu potencjału przyrodniczego, kulturowego i położenia przygranicznego”. Cel strategiczny realizowany będzie poprzez cele cząstkowe, w tym cel 4 dotyczący bezpośrednio dziedzictwa kulturowego: „Osiągnięcie i utrzymanie wysokiej jakości środowiska przyrodniczego województwa, w tym sieci ekologicznej i walorów dziedzictwa kulturowego i krajobrazowych oraz racjonalne użytkowanie ich zasobów”.

Działania pozwalające osiągnąć wytyczony cel sprowadzają się do wzmocnienia potencjału edukacyjnego i turystycznego oraz ochrony i racjonalnego zagospodarowania dziedzictwa kulturowego, stąd gminny program opieki nad zabytkami jest ściśle powiązany z realizacją celów PZP WP.

3) Strategia Rozwoju Województwa Podlaskiego do 2020

W dokumencie odniesiono się również do Strategii Rozwoju Województwa Podlaskiego do 2020 mimo przyjęcia jej aktualizacji, gdyż jest ona jej kontynuacją i nie wyklucza poprzednich celów.

Ochrona zabytków pośrednio przyczynia się do realizacji celów strategii. Zachowanie dziedzictwa kulturowego umacniania więzi oparte na wspólnej tożsamości, co jest podstawą budowania silnego kapitału społecznego. Przyczynia się tym samym do realizacji Celu strategicznego 1. Konkurencyjna gospodarka oraz Celu operacyjnego 1.4. Kapitał społeczny jako katalizator procesów rozwojowych.

4) Strategia Rozwoju Województwa Podlaskiego do 2030

Przedmiotowa Strategia jest kontynuacją poprzedniego dokumentu. Nadrzędna Misja Strategii Rozwoju Województwa Podlaskiego „Ambitne Podlaskie” jest odzwierciedleniem zaplanowanych dążeń, które mają doprowadzić województwo do pozycji jednego z najatrakcyjniejszych pod względem jakości życia mieszkańców regionów w Polsce i w Europie w oparciu o m.in. unikalne walory środowiska i bogate dziedzictwo kulturowe. Jest to zgodne z ideą ochrony zabytków i zachowania lokalnego dziedzictwa kulturowego.

Wytyczone cele strategiczne to:

Cel strategiczny 1. Dynamiczna gospodarka

Cel strategiczny 2. Zasobni mieszkańcy

Cel strategiczny 3. Partnerski region.

Do ochrony zabytków pośrednio odnosi się cel 2. Do jego realizacji będą służyły wyznaczone cele operacyjne. Powiązany z opieką nad zabytkami i dziedzictwem kulturowo-przyrodniczym jest cel operacyjny 2.3. Przestrzeń wysokiej jakości. W jego ramach realizowane będą działania wpisujące się w ideę zrównoważonego rozwoju. Związane będą z wykorzystywaniem atutów środowiska przyrodniczego dla podniesienia atrakcyjności inwestycyjnej i atrakcyjności zamieszkania a także z kształtowaniem i utrzymaniem ładu przestrzennego, co jest zgodne z ideą ochrony zabytków.

Strategia przewiduje również działania polegające na współpracy województwa podlaskiego z województwem warmińsko – mazurskim. W ramach tych działań zaproponowano m.in. wspólną promocję i budowanie produktów turystycznych (np. w oparciu o szlak Pisa – Narew, dziedzictwo przyrodnicze i kulturowe z wykorzystaniem ekologicznych szlaków greenways).

5) Program powiatowy i wojewódzki

Powiatowy program opieki nad zabytkami dla powiatu kolneńskiego aktualnie nie został jeszcze opracowany. Prace nad Wojewódzkim programem opieki nad zabytkami dla województwa podlaskiego mają być wkrótce rozpoczęte.

1.5. Uwarunkowania wewnętrzne

Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego

Ostatnia zmiana Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego została przyjęta Uchwałą Nr XXVI/129/17 Rady Gminy Turośl z dnia 15 września 2017 r.

Studium opracowane zostało w celu zapewnienia prawidłowej realizacji struktury funkcjonalno - przestrzennej.

Na potrzeby dokumentu obszar gminy został podzielony na następujące jednostki strukturalne:

- Jednostka I - ośrodek gminny - obejmuje zainwestowaną część obszaru Turośli oraz tereny położone w bezpośrednim sąsiedztwie istniejącego zainwestowania,
- Jednostka II - rolniczo - leśna - obejmuje środkową i zachodnią część gminy,
- Jednostka III - ekologiczno - turystyczna - obejmuje wschodnią część gminy z doliną rzeki Pisy.

Dokument zawiera w treści m.in. listę zabytków (obecnie częściowo nieaktualną), sposób ochrony prawnej oraz określa szczegółowo zakres i zasady ochrony poszczególnych obiektów zabytkowych wpisanych do rejestru, ujętych w ewidencji w tym cmentarzy, mogił historycznych, stanowisk archeologicznych i układów ruralistycznych.

W ramach ochrony obiektów i dóbr kultury w Studium założono następujące kierunki:

- wprowadzanie do miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego stosownych ustaleń uzgodnionych ze służbami ochrony zabytków,
- ustalanie sposobu postępowania (uzgodnionego ze służbami archeologicznymi) przy wyznaczaniu w miejscowych planach terenów ze stanowiskami archeologicznymi na cele budowlane,
- ustalenie obowiązku zawiadamiania służb archeologicznych o natrafieniu na obiekty nieznanego pochodzenia podczas prowadzenia prac ziemnych,
- współpraca pomiędzy właścicielami, władzami gminy i służbami ochrony zabytków w celu utrzymania obiektów w należyтым stanie i właściwego ich użytkowania.

Realizacja kierunków proponowana została przez:

- spełnianie wymagań ochrony zasobów dziedzictwa kulturowego na podstawie przepisów szczególnych,
- realizowanie ustaleń miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego,
- pomoc organizacyjna i finansowa właścicielom obiektów zabytkowych,
- przedstawienie do uzgodnienia Służbom Ochrony Zabytków zakresu prac porządkowych na terenie zabytkowych cmentarzy.

Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego na terenie gminy Turośl

Obecnie na terenie gminy obowiązuje jeden miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego, który nie odnosi się do obszarów, na których zlokalizowane są zabytki.

Strategia Rozwoju Gminy Turośl do 2025

Strategia Rozwoju Gminy Turośl do 2025 roku została przyjęta uchwałą Nr XII/58/16 Rady Gminy Turośl z dnia 11 marca 2016 r. W dokumencie wyznaczono m.in. Cel operacyjny I.4. Rozwój oferty czasu wolnego, który ma być realizowany poprzez wykorzystanie potencjału przyrodniczo-krajobrazowego i materialnego oraz niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Działania odnoszące się bezpośrednio do ochrony zabytków będą polegać na: Zachowanie materialnego i niematerialnego dziedzictwa kulturowego gminy i włączanie go w ofertę czasu wolnego, Oznakowanie szlaków i obiektów – wizualizacja turystyczna. Zaś kluczowymi partnerami podczas realizacji będą Wojewódzki Konserwator Zabytków, właściciele i użytkownicy obiektów zabytkowych.

Kolejnym celem związanym z ochroną dziedzictwa jest Cel operacyjny III.2. Rozwój oferty rekreacyjno-sportowej oraz kulturalnej. Planowanymi działaniami przyczyniającymi się do jego realizacji dotyczącymi ochrony zabytków będą m.in.: poprawa stanu i sposobu użytkowania zabytków oraz przeciwdziałanie procesowi ich degradacji, zachowanie i rewaloryzacja dziedzictwa kulturowego, włączanie zasobów dziedzictwa w obieg ekonomiczny. Zaś pośrednio również wspieranie lokalnych twórców i artystów, prowadzenie badań i dokumentowanie lokalnego i regionalnego dziedzictwa kulturowego.

2. Charakterystyka zasobów i analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy

2.1. Zarys historii obszaru gminy

Gmina Turośl położona jest na terenie północnego Mazowsza, na obrzeżach dawnej ziemi łomżyńskiej i Puszczy Kurpiowskiej, te obszary nazywane były Zagajnicą Łomżyńską lub Królewską, gdyż wchodziły w skład dóbr książąt mazowieckich. Osadnictwo w tych okolicach zaczęło powstawać ok. XVII w., zaś sama Turośl prawdopodobnie została założona w XVIII w. jako osada leśniczego. Pierwotni Kurpie zasadniczo dzieli się na bartników i strzelców. Bartnicy zajmowali się pszczelarstwem i zarządzali tzw. borami bartnymi. Bór był to fragment puszczy, w którym było ok. 60 barci. Tutejsi pszczelarze bezpośrednio w pniach przygotowywali barcie dla pszczół. Kurpie, w zależności od zamożności, posiadali od kilkudziesięciu borów do części np. jednej czwartej boru. Bartnicy objęci byli własnym prawem bartnym z sądem i urzędnikami regulującym ich życie. Odwoływać się mogli do króla.. Na terenie Puszczy Kurpiowskiej bartnictwo zostało wyparte dopiero przez okupacyjną gospodarkę Niemiec, a przed II wojną światową było już praktycznie w zaniku¹.

Podobnie strzelcy kurpiowscy posiadali własne zwyczaje i prawo. Cieszyli się dużym szacunkiem i uznaniem miejscowych. Strzelcy brali udział w walce obronnej terenów puszczy ale również ojczyzny podczas powstań. Pod Jednaczewem (pod Łomżą) zginął strzelec Stach Konwa, któremu wystawiono pomnik.

Ponadto mieszkańcy zajmowali się również łowieniem ryb, obróbką bursztynu i drewna, które było podstawowym budulcem oraz wytapianiem rudy darniowej i smoły.

Kurpie zamieszkujący dobra królewskie uważali się za poddanych królewskich i cieszyli się szczególnymi przywilejami, m.in. nie musieli odrabiać pańszczyzny.

Mieszkańcy tych terenów nazywali siebie Puszczakami², zaś Adam Chętnik opublikował podział miejscowej ludności:

1. Kurpie właściwi – z okolic Kolna, Nowogrodu, Myszyńca, Chorzeli, Przasnysza i Ostrołęki;
2. Nadrzeczanie lub Puszczenie nadrzeczni – mieszkańcy znad rzeki Pisy i prawego brzegu Narwi;
3. Stare Kurpie - nad lewym brzegiem Narwi;
4. Szlachta kurpiowska – drobna szlachta na tym terenie oraz południowym krańcu ówczesnego powiatu kolneńskiego;
5. Kurpie-Gocie - dawna ludność puszczańska sięgająca za Pułtusk;

¹ Blank-Weissenberg, Stefan „Barcie i kłody w Polsce”, Warszawa 1937

² Adam Chętnik „Krótki przewodnik po Kurpiach” Warszawa, 1932

6. Puszczenie nadbużni albo Kurpie białe - ludność zamieszkująca tereny pod Wyszaków, Brańszczyk i Brok.

Miejscowość Turośl (do końca XIX w. nazywana była *Bączki*) wg *Słownika geograficznego Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*³ była osadą leśną w powiecie kolneńskim, gminie i parafii o tej samej nazwie. W opisie wsi z 1880 r. wymieniony jest drewniany kościół parafialny, sąd gminny, urząd gminy, szkoła początkowa. Na terenie gminy istniały wsie zamieszkałe wyłącznie przez Kurpi. Największe wówczas wsie to: Łączki, Łacha - obejmujące po 2000 mórg, Ksebki - 1800 mr., Cieciorzy i Leman zam. po 1700 mr., Nowa Ruda - 1600 mr., oraz mniejsze: Adamusy, Bączki, Cieloszka, Jurki, Klękor, Krusza, Podgórze, Podpiłki z osadą leśną Olszynka, Piekło, Pupkowizna, osiedle Pudełko, Potasie z osiedlem Ciaki, Świnia z osiedlem Czarnybród, Serafin, Szablaki Puszczańskie, Trzczańskie, Turośl, Wanacya, Wyżega, Zimna i Zejfrzyd. Według Słownika Turośl powstała w końcu XVIII w. jako osada leśniczego, zaś pierwszy kościół, jako filialny parafii Kolno, wzniesiono w 1805 r. z fundacji Michała Szaniawskiego, leśniczego i wójta gminy. Mieszkańcy zobowiązani byli utrzymywać proboszcza i wybudować plebanię. Do czasów współczesnych przetrwała kaplica cmentarna w Turośli, która pierwotnie pełniła funkcję kościoła, wzniesiona w 1811 r., prawdopodobnie po zniszczeniu pierwszej świątyni. Jest to najstarszy zabytek nieruchomy gminy.

Kurpie nie przynależeli ani do chłopów, ani do szlachty, bardzo cenili sobie wolność, cechował ich też wielki patriotyzm. Wielokrotnie brali czynny udział zarówno w walkach o ojczyznę, jak też nieśli pomoc rannym powstańcom. Przeciwstawili się szwedzkim wojskom w czasie potopu szwedzkiego, wzięli udział w zrywie Powstania Listopadowego i Styczniowego. Podczas powstania styczniowego działał w okolicy oddział porucznika Kazigrodzkiego ps. *Nowina*, zaś pod Łączkami miała miejsce potyczka z patrolem rosyjskim. Po bitwie pod Gątarzami wziętych do niewoli powstańców Rosjanie rozstrzelali po Lemanem. Kurpiowscy strzelcy wspierali także Insurekcję Kościuszkowską oraz armię Napoleona. Waleczność i bohaterstwo Kurpiów opisywane było m.in. przez Henryka Sienkiewicza, Marię Konopnicką, Henryka Syskę.

---

³ Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. T. 1, Warszawa : nakł. Filipa Sulimierskiego i Władysława Walewskiego, 1880-1914

2.2. Zasoby dziedzictwa kulturowego gminy

2.2.1. Krajobraz kulturowy

Przestrzeń historycznie ukształtowana w wyniku działalności człowieka określana jest jako krajobraz kulturowy. Przestrzeń ta może być harmonijna, czyli utworzona zgodnie z zamysłem, uporządkowana wg określonych zasad, w sposób niosący korzystne zmiany. Może być też wytworzona w sposób chaotyczny, destruktywny bez poszanowania miejsca i wówczas określana jest jako krajobraz dysharmonijny. Z reguły krajobraz kulturowy zawiera wytwory cywilizacji przeplatające się z elementami przyrodniczymi. Sieć drogowa jest słabo rozwinięta. Składa się z drogi wojewódzkiej nr 647 Stawiski - Dęby, odcinków dziewięciu dróg powiatowych oraz gminnych, przez teren gminy nie przebiega żadna droga krajowa ani kolej.

Krajobraz gminy Turośl jest typowo rolniczy, słabo zurbanizowany, około 27% powierzchni zajmują lasy. Jest to terytorium Nadleśnictwa Nowogród. Dwa duże kompleksy leśne wchodzi w skład Puszczy Kurpiowskiej. Znajdują się one w obrębach miejscowości: Krusza i Cieciorzy oraz Adamusy, Popiołki, Łacha i Nowa Ruda. Na terenie gminy znajduje się rezerwat przyrody „Ciemny Kąt”, obszar chronionego krajobrazu „Równiny Kurpiowskiej i Doliny Dolnej Narwi”.

Przez teren gminy przepływa rzeka Pisa oraz jej dopływy - Turośl, Turoślanka, Rybnica i liczne kanały pochodzące z czasów melioracji terenu gminy. Pozostałości mokradeł to bagna Leman i Rybnica oraz torfowiska na południu gminy w okolicy Kanału Turośl.

Zagrożeniem istniejącego krajobrazu wsi jest najczęściej postępująca mechanizacja rolnictwa, odchodzenie od zróżnicowanej uprawy, specjalizacja w hodowli zwierząt, np. wyłącznie krów, świń, drobiu. Antropopresja powoduje w wielu lokalizacjach, zwłaszcza blisko większych miast, wypieranie ze wsi tradycyjnego budownictwa zagrodowego na rzecz podmiejskich willi. Tradycyjne wiejskie budownictwo drewniane jeszcze do niedawna zastępowane było obco wyglądającymi betonowymi kubikami. Specyficzne położenie gminy Turośl, z daleka od dużych miast, uchroniło przed agresywną urbanizacją. Drewniane domy bywają odnawiane i wykorzystywane do celów wypoczynkowych, szanse na to mają zwłaszcza zlokalizowane we wsiach wzdłuż rzeki Pisy. Nigdzie w gminie nie zachowały się typowe chałupy kryte strzechą, coraz mniej jest typowych chat kurpiowskich z charakterystycznymi zdobieniami.

Krajobraz kulturowy gminy opiera się głównie na dorobku kultury kurpiowskiej. Składają się na niego różnorakie zabytkowe obiekty architektury sakralnej i świeckiej, zabytki techniki, zabytki archeologiczne, cmentarze oraz miejsca kultu religijnego. Teren gminy Turośl zasiedlali prawie wyłącznie Kurpie, katolicy, zaś bardzo nielicznie mieszkańcy innych wyznań: mojżeszowego, prawosławnego, ewangelickiego, grekokatolickiego⁴.

---

⁴ Pierwszy Powszechny Spis Ludności z 1921 r.

Fot. 1. Kapliczka przydrożna słupowa w lesie pod Kruszą.

Fot. A. Brzostowska, IX-XI 2021r.

Na terenie gminy nadal dość licznie występują kapliczki i krzyże przydrożne. Większość z nich wykonana jest z drewna, co nie sprzyja dobremu ich zachowaniu. Wiele kapliczek ma charakterystyczną dla terenów puszczańskich formę słupową lub kłodową: bezpośrednio wydrążone w grubym balu z drewnianą figurką wewnątrz, zwykle przykryte daszkiem. Kapliczki i krzyże przydrożne mają charakter maryjny, wotywny a także błagalny, np. w związku z epidemią lub prywatnymi intencjami fundatora.

W lesie w pobliżu miejscowości Krusza znajduje się szczególnie cenny, wpisany do rejestru zabytków, cmentarz wojenny z okresu I wojny światowej. Z zabytków techniki można wyróżnić drewniany młyn koźlak w Turośli oraz młyn wodny nad Rybnicą w Popiołkach.

Fot. 2. Zdobienie naroża domu, Turośl.

Fot. A. Brzostowska, IX-XI 2021r.

Fot. 3. Kurpiowskie zdobienia stolarki: okiennice i „koruny”, Popiolki.

Fot. A. Brzostowska, IX-XI 2021r.

2.2.2. Zabytki nieruchome

Zgodnie z definicjami zabytków (Rozdział 1.2) zawartymi w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami przeanalizowano zasób gminnych zabytków nieruchomych, w tym archeologicznych. Narodowy Instytut Dziedzictwa zaleca przy tym zaliczanie w poczet zabytków nieruchomych wymienione w ustawie (art. 6 ust. 1 pkt. 1) obiekty będące w szczególności:

- krajobrazami kulturowymi,
- układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi,
- dziełami architektury i budownictwa,
- dziełami budownictwa obronnego,
- obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi,
- cmentarzami,
- parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni,
- miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji.

a) Układy urbanistyczne

Na terenie gminy nie ma historycznych układów przestrzennych wpisanych do rejestru zabytków bądź do wojewódzkiej ewidencji zabytków.

b) Architektura i budownictwo

Położenie gminy na skraju Puszczy Kurpiowskiej, obfitość i dostępność drewna jako budulca, w naturalny sposób spowodowały dominację architektury drewnianej na tych terenach. Jest ona widoczna do czasów współczesnych zarówno wśród zabytków sakralnych: kościołach, kaplicach, zabudowaniach parafialnych, przydrożnych kapliczek i krzyżach, na cmentarzach w postaci kaplic i drewnianych krzyży, w zachowanym dawnym budownictwie mieszkalnym i zabudowaniach gospodarczych oraz zabytkach techniki takich jak młyn i wiatrak. W wojewódzkiej ewidencji zabytków znajduje się m.in. dom w Turośli z typowymi zdobieniami kurpiowskimi oraz dawny spichlerz, obecnie będący siedzibą GOK w Turośli.

Obecne północne terytorium gminy stanowiło w okresie międzywojennym granicę polsko-niemiecką z Prusami Wschodnimi. Wzdłuż granicy wznoszono obiekty Straży Granicznej. Dawna strażnica w Lemanie jest jednym z takich budynków. Została wybudowana w 1930 r. na podstawie projektu typowego i jest przykładem stylu narodowego nawiązującego do dworków szlacheckich. Główne wejście poprzedzone schodkami znajduje się od strony drogi z Lemana do Łączek. Drzwi ujęte są niszą zwieńczoną łukiem. Na szczycie elewacji frontowej umieszczona została data powstania strażnicy. Otoczona jest ogrodzeniem z masywnych tynkowanych słupków ceglanych. Na posesji znajdują się również zabudowania gospodarcze, które służyły za stajnie. Po II wojnie strażnica służyła jako ośrodek zdrowia.

Fot. 4. Dawna strażnica w Lemanie. Widok elewacji frontowej.

Fot. A. Brzostowska, IX-XI 2021r.

Fot. 5. Dawna strażnica w Lemanie. Widok od podwórza. Elewacja południowo zachodnia.

Fot. A. Brzostowska, IX-XI 2021r.

Obiekty sakralne

Spośród zabytków sakralnych w gminie Turośl można wymienić dwa kościoły parafialne: w Turośli i Lemanie oraz dzwonnice i plebanie przy obu kościołach.

kościół parafialny pw. św. Jana Chrzciciela w Turośli

Kościół parafialny w Turośli jest cennym zabytkiem wpisanym do rejestru województwa podlaskiego. Powstał w 1870-1871 r. Nie jest orientowany, posiada dwie wieże w elewacji frontowej oraz prezbiterium w trójkątnej absydzie. Jest to świątynia jednonawowa na planie krzyża łacińskiego, w całości drewniana w konstrukcji wieńcowej na fundamencie kamiennym. Bale poziome, łączone na zrąb zostały oszalowane pionowo zaś na narożach zastosowano pseudoboniowanie. Ściany wzmocnione są lisicami. Wnętrze kościoła jest szalowane pionowo, podłoga z desek, na stropie z fasetą znajdują się polichromie. Ołtarze główny i boczne posiadają cechy stylu neobarokowego, podobnie jak ambona i chrzcielnica.

W otoczeniu kościoła znajduje się dzwonnica drewniana z 2 poł. lat dwudziestych XX w. Prosta w konstrukcji szkieletowej, na planie zbliżonym do kwadratu, gruntownie remontowana po II wojnie światowej w latach 40-50. Szalowana pionowo z dachem namiotowym, krytym blachą.

Fot. 6 Kościół parafialny pw. św. Jana Chrzciciela w Turośli

Fot. A. Brzostowska, IX-XI 2021r.

kościół parafialny pw. św. Rocha w Lemanie

Parafia została wydzielona z terytorium parafii kolneńskiej. Pierwsza kaplica wzniesiona ok. 1809 r.⁵ spłonęła, w 1860-67 r. wzniesiono kolejną, następnie zdemontowaną w 1925 r., by na jej miejscu wybudować obecnie istniejący kościół. Położony jest on na wzniesieniu przy drodze do Kolna w otoczeniu niewielkim lasem.

Kościół został założony na planie krzyża, niezorientowany, drewniany w konstrukcji zrębowej. Posadowiony jest na fundamencie z kamienia i cegły, otynkowanym, powyżej elewacja została oszalowana horyzontalnie ułożonymi deszczułkami a w wyższej partii wertykalnie. Elewacja frontowa jest dwuwieżowa z trójkątnym szczytem nad wejściem umieszczonym centralnie. Okna drewniane ze szprosami, w elewacji frontowej mniejsze zbliżone do kwadratu, w bocznej - większe prostokątne. Dach pokryty jest blachą. Dwie wieże remontowane w latach 2020-2021 zwieńczone ośmiobocznymi hełmami. Korpus kościoła posiada dach dwuspadowy, boczne kaplice i prezbiterium - dachy wielospadowe, po obu stronach zakrystia i przedsionek - dachy pulpitowe.

Fot. 7 Kościół parafialny pw. św. Rocha w Lemanie

Fot. A. Brzostowska, IX-XI 2021r.

⁵ PAN Instytut Sztuki „Katalog Zabytków Sztuki w Polsce”, tom IX zeszyt 3, Wydawnictwa Artystyczne i Filmowe, Warszawa 1988r.

dzwonnica przy kościele par. w Lemanie

W pobliżu wejścia kościoła znajduje się drewniana dzwonnica pochodząca z tego samego okresu co obecny kościół. Jest drewniana, w konstrukcji słupowej, szalowana. Posiada dwie kondygnacje oddzielone okapem. W wyższej kondygnacji znajdują się okna żaluzjowe oraz dach namiotowy pokryty blachą. Zabytkowa plebania, również w technologii drewnianej, znajduje się po drugiej stronie drogi.

Fot. 8 Dzwonnica przy kościele par. w Lemanie

Fot. A. Brzostowska, IX-XI 2021r.

Kościół i dzwonnica są wpisane do rejestru zabytków zaś plebania do wojewódzkiej ewidencji zabytków nieruchomych.

Założenia i parki podworskie

Na terenie gminy Turośl nie ma żadnych założeń dworskich. Obszar na zachód od rzeki Pisy stanowił północno wschodni skraj Kurpiowskiej Puszczy Zielonej (Zagajnicy Łomżyńskiej) i na nim zamieszkiwali Kurpie, zaś formalnie należał do dóbr książęcych a potem królewskich. Na wschód od Pisy, obecnie poza gminą Turośl, ziemie stanowiły własność drobnoszlachecką i tam znajdowały się dworki, folwarki i wsie szlacheckie.

Zabytki techniki

Na terenie gminy spośród zabytków techniki można wymienić wiatrak typu koźlak, w którym mieści się Izba Regionalna znajdujący się obok spichrza będącego siedzibą GOK. Został on wpisany do wojewódzkiej ewidencji zabytków nieruchomych. Pierwotnie powstał prawdopodobnie w okolicy Brańska, następnie przed II wojną światową przeniesiono go do wsi Radziszewo-Króle a w 1983 r. do Turośli. W 2013 r. został gruntownie wyremontowany. Obiekt jest w dobrym stanie, natomiast obecnie ma zdemontowane skrzydła.

Fot. 9 Wiatrak koźlak w Turośli

Fot. 10 Młyn wodny w Popiołkach

Fot. A. Brzostowska, IX-XI 2021r.

W miejscowości Popiołki nad rzeką Rybnicą znajduje się zespół młyna wodnego. Jest to młyn drewniany do pracy którego wykorzystywany był nurt rzeki. Obok znajduje się dawny dom młynarza i zabudowania gospodarcze.

c) Cmentarze

Na terenie gminy Turośl znajduje się cmentarz wojenny z I wojny światowej oraz cmentarze parafialne rzymskokatolickie.

- cmentarz wojenny z I wojny światowej w Kruszy,
- cmentarz parafialny rzymskokatolicki w Turośli,
- cmentarz parafialny rzymskokatolicki w Lemanie.

Cmentarz wojenny w Kruszy

Cmentarz żołnierzy niemieckich z 1914 r. w Kruszy wpisany jest do rejestru zabytków. Na terenie nekropolii znajduje się około 740 mogił po 37 w 20 rzędach, z których część posiada drewniane krzyże lub kamienne płyty. Cmentarz znajduje się na terenie lasu za wsią Krusza w odległości ok. 70 m od drogi. Jest otoczony rowem i skarpią, ogrodzony i oznakowany tabliczką informacyjną. Założony został na planie krzyża na powierzchni ok. 0,28 ha. mogiły są uszeregowane w regularne kwatery z główną aleją pośrodku. Cały teren porasta las sosnowy z domieszką samosiejek liściastych.

Fot. 11 Cmentarz w Kruszy

Fot. A. Brzostowska, IX-XI 2021r.

Cmentarz parafialny w Turośli

Cmentarz w Turośli znajduje się w sąsiedztwie kościoła. Wejście na jego teren jest możliwe przez murowaną bramę z niszami w których ulokowano rzeźby - Chrystus Frasobliwy oraz NMP, całość ogrodzona jest kamiennym murem zwieńczonym daszkiem. Najstarsze nagrobki z okresu II wojny światowej, bardzo zróżnicowane pod względem materiałów: od kutych żelaznych krzyży z ornamentami regionalnymi i roślinnymi, po kamienne nagrobki i krzyże. Alejki ziemne.

Fot. 12 Cmentarz w Turośli - kaplica z 1811 r.

Fot. A. Brzostowska, IX-XI 2021r.

Kaplica cmentarna w Turośli

Pośrodku cmentarza na wprost wejścia znajduje się kaplica cmentarna (dawniej kościół) z 1811 r. Została ufundowana przez Michała Szaniawskiego, nadleśniczego lasów królewskich. Została wyremontowana w 1862 r. i przeniesiona na cmentarz w związku z budową nowego większego kościoła. Kaplica jest drewniana ośmioboczna, w konstrukcji zrębowej. Dach również ośmioboczny, jest pokryty blachą, na kalenicy zwieńczony krzyżykiem z ornamentowymi dekoracjami. Kaplica posiada oryginalne drewniane drzwi dwuskrzydłowe nabijane ćwiekami. Kaplica, jako najstarszy zabytek drewniany sakralny na terenie Puszczy Kurpiowskiej został wpisany do rejestru zabytków, zaś najstarsza część cmentarza jest w granicach ochrony konserwatorskiej.

Cmentarz parafialny w Lemanie

Cmentarz w Lemanie położony na południe od kościoła w odległości prawie kilometra. W centrum cmentarza znajduje się kaplica drewniana. Na północnym skraju pozostał starodrzew, alejki ziemne. Przy wejściu zlokalizowano drewniany krzyż i głaz poświęcony mieszkańcom Zimnej, Lemana i Łachy pomordowanym w niemieckich nazistowskich obozach koncentracyjnych w czasie II wojny światowej. Najstarsze nagrobki pochodzą sprzed II wojny światowej.

d) Dziedzictwo niematerialne

Niematerialne dziedzictwo kulturowe zostało zdefiniowane i objęte ochroną dnia 17 października 2003 r. w Paryżu przez UNESCO w Konwencji w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Dziedzictwo to w rozumieniu Konwencji przejawia się między innymi w następujących dziedzinach:

- a) tradycje i przekazy ustne, w tym język jako nośnik niematerialnego dziedzictwa kulturowego;
- b) sztuki widowiskowe i tradycje muzyczne;
- c) zwyczaje, rytuały i obrzędy świąteczne;
- d) wiedza i praktyki dotyczące przyrody i wszechświata;
- e) umiejętności związane z rzemiosłem tradycyjnym.

Dziedzictwem niematerialnym mieszkańców gminy Turośl jest przede wszystkim dorobek kultury kurpiowskiej. Przykładem mogą być różnorodne wytwory rękodzieła: wycinankarstwa, haftu, koronkarstwa, tkactwa, rzeźbiarstwa, garncarstwa, plecionkarstwa, bursztyniarstwa, tkania i obróbki lnu. Nie mniejszą rolę odgrywa folklor muzyczny i obrzędowy, ludowe tańce. Bardzo charakterystyczna dla Kurpi jest też umiejętność obróbki i wielowymiarowe wykorzystanie drewna: jako materiał budowlany domów, kościołów, kapliczek, rzeźby świętych, wyjątkowe detale dekoracyjne: śparogi, wiatrownice, koruny, okiennice, skrzydła drzwiowe, gzymsy, zdobienia okien i drzwi i inne. Innym wdzięcznym materiałem wykorzystywanym w twórczości ludowej jest papier i bibuła. Służyły one od wieków do zdobienia wnętrza domów w postaci tzw. pajaków lub kierców - ozdobnych „żyrandoli”, firanek, serwetek, ozdób choinkowych i świątecznych, palm wielkanocnych, bibułowych kwiatów, itp. Tradycyjne kurpiowskie zawody związane z ludowym rzemiosłem oraz umiejętności rękodzielnicze są przekazywane z pokolenia na pokolenia, zwykle jednak posiadają je osoby w starszym wieku i istnieje zagrożenie utraty pewnych zasobów dziedzictwa niematerialnego.

Kurpiowskie gospodynie nie tylko zdołały domy, ale potrafiły w szczególny sposób zdobić świąteczne stoły. Tradycyjne bożonarodzeniowe, noworoczne i wielkanocne wypieki to m.in. tzw. janiołki, byśki i nowolatka, czyli figurki z ciasta w kształcie aniołków, zwierzątek, pastuszka lub innych scenek na kawałku owalnego ciasta. Kulturowanie tradycji, zachowane zwyczaje, religijność, dawne tańce ludowe i pieśni to również dobro dziedzictwa niematerialnego. Ochrona przed zapomnieniem i utratą dziedzictwa niematerialnego jest ważna dla mieszkańców gminy, czego przejawem jest m.in. działalność wiejskiego ośrodka kultury - Gminnego Ośrodka Kultury w Turośli. Działalność GOK wspomagają również biblioteki z siedzibą w Turośli, Lemanie, Łasze oraz wiejskie świetlice.

Gminny Ośrodek Kultury w Turośli wspiera amatorskie zespoły artystyczne: Zespół Śpiewaczy z Turośli, Zespół Śpiewaczy z Nowej Rudy, Kapelę Kurpiowską, dziecięcy zespół wokalny „Kantylena”, Dziecięcy Zespół Folklorystyczny „Turoślanie”. Organizuje również zajęcia dla dzieci i młodzieży takie jak: nauka gry na instrumentach: pianinie, gitarze, harmonii pedałowej, skrzypcach, zajęcia teatralne, zajęcia plastyczne.

GOK jest organizatorem lub współorganizatorem wielu imprez kulturalnych, o charakterze plastycznym, muzycznym, integrującym, które służą upowszechnianiu ludowych tradycji i kultury kurpiowskiej. W Gminie Turośl odbywają się również wydarzenia patriotyczne przy udziale GOK, instytucje i stowarzyszenia działające na terenie Gminy Turośl np. uroczystości rocznicowe bitwy pod Lemanem. Miejskowa społeczność dba też o miejsca upamiętniające śmierć i męczeństwo mieszkańców gminy np. pomnik mieszkańców Nowej Rudy wywiezionych na roboty do Niemiec i do obozów, pomnik w Lemanie mieszkańców zamordowanych w obozach koncentracyjnych.

2.2.3. Stanowiska archeologiczne

Stanowiska archeologiczne znajdujące się na terenie gminy nie są objęte wpisem do rejestru C zabytków archeologicznych. Wg przeprowadzonych dotychczas badań nie wnoszą szczególnych wartości, natomiast występują na terenie gminy dość licznie, zwłaszcza w okolicach rzeki Pisa oraz w miejscach wydobywania rudy, np. okolicach Lemana. W gminie Turośl zlokalizowano 157 stanowisk archeologicznych. Wykaz stanowisk wg danych z października 2021 r. z WUOZ, Delegatura w Łomży, zamieszczony jest w **załączniku nr 2** na końcu dokumentu.

2.2.4. Zabytki ruchome

Wykaz zabytków ruchomych znajduje się w Wojewódzkim Urzędzie Ochrony Zabytków w Białymstoku i ze względów bezpieczeństwa jest udostępniany osobom upoważnionym, nie jest dostępny publicznie.

2.3. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony

Najcenniejsze zabytki chronione są poprzez wpis na listę światowego dziedzictwa UNESCO, wpis do rejestru zabytków: księgi A, prowadzonej dla zabytków nieruchomości, księgi B - dla zabytków ruchomych i księgi C - dla zabytków archeologicznych, zabytki mogą być chronione przez utworzenie parku kulturowego lub zapis w Miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego (MPZP).

Wpis do księgi A rejestru zabytków

Poniżej znajduje się wykaz pięciu zabytków z gminy Turośl znajdujących się w Rejestrze zabytków nieruchomości, w księdze A po jego aktualizacji z 11.06.2021 r.

Tabela 1. Wykaz zabytków z terenu gminy Turośl wpisanych do rejestru zabytków nieruchomości woj. podlaskiego

Lp.	Miejscowość	Przedmiot ochrony	Nr rejestru	Nr decyzji o wpisie do rejestru, data
1	Krusza	cmentarz wojenny z I wojny światowej	A-432	KL.WKZ-5340-18/91 z 30.12.1991
2	Leman	kościół par. pw. św. Rocha	A-535	KL-WKZ-5340-20/94 z 21.12.1994
3	zespół kościoła pw. św. Rocha	dzwonnica	jw.	jw.
4	Turośl	kościół par. pw. św. Jana Chrzciciela	83	KL-WKZ-5340/34/80 z 5.07.1980
5	Turośl	kaplica cmentarna	A-522	KL-WKZ-5340-7/94 z 25.11.1994

źródło: <https://wuozbialystok.bip.gov.pl/rejestry-ewidencje-archiwa/rejestr-a-wykaz-zabytkow-nieruchomych-województwa-podlaskiego.html>

Wpis do księgi B rejestru zabytków

Najcenniejsze zabytki ruchome z terenu gminy Turośl wpisane są do rejestru zabytków ruchomych. Stanowią one głównie wyposażenie i wystrój sakralny. Ze względów bezpieczeństwa nie publikuje się szczegółowych danych dotyczących tych obiektów. Szczegółowe informacje można uzyskać w Wojewódzkim Urzędzie Ochrony Zabytków w Białymstoku.

Wpis do księgi C rejestru zabytków

Na terenie gminy nie ma zabytków archeologicznych wpisanych do rejestru.

Wpis w Miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego:

Obowiązujący Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego nie odnosi się do obiektów zabytkowych.

2.4. Zabytki w gminnej ewidencji zabytków

Wykaz obiektów zabytkowych nieruchomych znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków znajduje się w **poniższej tabeli oraz załączniku nr 1**. W skład gminnej ewidencji zabytków wchodzi wszystkie zabytki ujęte w rejestrze zabytków nieruchomych, w wojewódzkiej ewidencji zabytków a także wszystkie stanowiska archeologiczne z terenu gminy Turośl, które zostały ujęte w tabeli w **załączniku nr 2**.

Wszystkie zabytki posiadają karty adresowe, które będą na bieżąco aktualizowane i uzupełniane w miarę potrzeb. Gminna ewidencja jako zbiór otwarty może być zarządzeniem Wójta rozszerzana o kolejne pozycje. Warunkiem jest uprzednie uzyskanie akceptacji Podlaskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków na włączenie danego zabytku.

Tabela 2. Wykaz zabytków wpisanych do gminnej ewidencji zabytków

Lp.	Miejscowość	Przedmiot ochrony	Nr rejestru/WEZ/GEZ
1	Krusza	cmentarz wojenny z I wojny św.	432 z dn. 30.12.1991 r.
2	Leman	kościół parafialny pw. św. Rocha	535 z dn. 21.12.1994 r.
3	Leman	dzwonnica przy kościele parafialnym	535 z dn. 21.12.1994 r.
4	Leman	plebania	WEZ
5	Leman	kaplica cmentarna	WEZ
6	Leman	cmentarz rzymskokatolicki	WEZ
7	Leman	strażnica	WEZ
8	Popiołki	młyn wodny motor.-elektryczny	WEZ
9	Turośl	kościół parafialny pw. Jana Chrzciciela	83 z dn. 05.07.1980 r.
10	Turośl	dzwonnica	WEZ
11	Turośl	plebania	WEZ
12	Turośl	kaplica cmentarna	522 z dn. 25.11.1994 r.
13	Turośl	cmentarz rzymskokatolicki	WEZ
14	Turośl	spichlerz	WEZ
15	Turośl	wiatrak koźlak	WEZ
16	Turośl	dom ul. Jana Pawła II nr 54	WEZ

Źródło: opracowanie własne na podstawie <https://wuoźbialystok.bip.gov.pl/rejestry-ewidencje-archiwa>

2.5. Zabytki o najwyższym znaczeniu dla gminy

Najcenniejsze zabytki nieruchome na terenie gminy Turośl to zabytki wpisane do rejestru. Ze względu na wiek na wyróżnienie zasługuje najstarszy obiekt - drewniana kaplica cmentarna, a dawny kościół filialny w Turośli z 1811 r. Również dużą wartość stanowią oba kościoły parafialne w Turośli i w Lemanie. Na uwagę zasługuje również bardzo rozległy cmentarz wojenny z I wojny światowej w Kruszy.

3. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego gminy (SWOT)

Podsumowania oceny stanu dziedzictwa kulturowego w gminie dokonano metodą analizy SWOT. Jest to narzędzie analizy strategicznej, które wykorzystano do identyfikacji kluczowych czynników związanych ze stanem dziedzictwa kulturowego w gminie.

Istotą analizy jest identyfikacja czynników, które mogą wpływać na stan dziedzictwa kulturowego gminy oraz posegregowanie ich na cztery grupy:

- mocne strony - S (Strengths) - mocna strona to czynnik wewnętrzny (czyli to co stanowi atut, przewagę, zaletę lokalnego dziedzictwa kulturowego i gminy),
- słabe strony - W (Weaknesses) - słaba strona to czynnik wewnętrzny (czyli to co stanowi słabość, barierę, wadę lokalnego dziedzictwa kulturowego i gminy),
- szanse - O (Opportunities) - szansa to czynnik zewnętrzny (cecha otoczenia), czyli to co stwarza dla dziedzictwa kulturowego w gminie szansę korzystnej zmiany,
- zagrożenia - T (Threats) - zagrożenie to czynnik zewnętrzny (cecha otoczenia), czyli to co stwarza dla dziedzictwa kulturowego w gminie niebezpieczeństwo zmiany niekorzystnej.

Szansę i zagrożenia, czyli czynniki zewnętrzne, są traktowane jako te, na które gmina ma znacznie ograniczony wpływ lub w ogóle nie ma wpływu. Mocne i słabe strony - czynniki wewnętrzne, są traktowane jako te, na które gmina ma znaczny wpływ lub wyłączny wpływ.

SZANSE	ZAGROŻENIA
<p>Wykorzystanie środków krajowych i unijnych na promocję, edukację i ochronę dziedzictwa kulturowego.</p> <p>Wzrost zainteresowania mieszkańców gminy i ogólnie kraju regionalnym i lokalnym dziedzictwem kulturowym.</p> <p>Działalność Centrum Architektury Drewnianej (w ramach NID): popularyzacja i szkolenia z zakresu architektury drewnianej.</p> <p>Władze wyższego szczebla przywiązują coraz większe znaczenie do zachowania dziedzictwa kulturowego.</p> <p>Ogólnoświatowy trend łączenia przyrody, kultury i ekologii z rekreacją i turystyką.</p> <p>Wzrost liczby seniorów kultywujących tradycje i sztukę ludową.</p>	<p>Fizyczna degradacja zabytków nieruchomych. Likwidowanie drewnianych domów i sprzedaż działek, opuszczone domy.</p> <p>Remonty pozbawiające unikatowych cech domów kurpiowskich.</p> <p>Zagrożenie utraty dziedzictwa niematerialnego: tradycji ludowych, pieśni, tańców, legend.</p> <p>Duży udział zabytków drewnianych w zasobie zabytków gminnych nieruchomych i związane z tym zagrożenie pożarowe i inne, konieczność częstej konserwacji drewna.</p>
SILNE	SŁABE
<p>Duże zasoby stanowisk archeologicznych.</p> <p>Duże zasoby cennych obiektów sakralnych i sepulkralnych: kościoły, dzwonnice, plebanie, cmentarze, krzyże, kapliczki, inne.</p> <p>Przywiązanie mieszkańców do tradycji, silna identyfikacja z dziedzictwem lokalnym i regionalnym.</p> <p>Mieszkańcy uczestniczą w zespołach ludowych tanecznych i muzycznych.</p> <p>Przywiązanie do tradycji religijno-patriotycznych i kultury kurpiowskiej. Włączanie do finansowania remontów kościołów przez wspólnotę parafian.</p>	<p>Brak Miejscowych Planów Zagospodarowania Przestrzennego.</p> <p>Słaba dostępność komunikacyjna do zasobów zabytkowych: brak kolei, dróg krajowych, ścieżek rowerowych.</p> <p>Niski poziom wykorzystania dziedzictwa kulturowego w rekreacji i turystyce.</p> <p>Niewystarczające działania zintegrowane łączące ochronę dziedzictwa kulturowego z ochroną przyrody i z dziedzictwem niematerialnym.</p> <p>Ograniczona ilość środków gminnych przeznaczana na zabytki. Brak prawnych możliwości udzielania przez samorząd dotacji na prace konserwatorskie przy obiektach zabytkowych nie wpisanych do rejestru zabytków.</p> <p>Niski poziom digitalizacji i informacji o dziedzictwie kulturowym w gminie.</p> <p>Niewystarczająca ilość badań i analiz dotyczących dziedzictwa kulturowego gminy.</p> <p>Zbyt niski poziom wymiany informacji i uświadomienia oraz współpracy między gminą a właścicielami zabytków.</p>

4. Założenia programowe

4.1. Priorytety i kierunki działań

Określono 2 Priorytety gminnego programu opieki nad zabytkami. W ramach priorytetów wyznaczono kierunki działań i wytypowano dla nich zadania wskazując perspektywę realizacji (2 i 4-letnią).

W ramach priorytetów i kierunków działań uwzględniono cele wymienione w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

Priorytety i kierunki działań oraz zadania wynikają z diagnozy stanu dziedzictwa kulturowego, oceny opracowań strategicznych dotyczących rozwoju społeczno-gospodarczego oraz ze studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy.

Priorytet 1. Rewaloryzacja dziedzictwa kulturowego

Kierunek 1.1. Zahamowanie degradacji i poprawa stanu tkanki zabytkowej

Kierunek 1.2. Rozpoznanie zasobów

Kierunek 1.3. Ochrona prawna zasobów

Priorytet 2. Promocja i wykorzystanie dziedzictwa kulturowego do rozwoju gminy

Kierunek 2.1. Promocja i edukacja

Kierunek 2.2. Dziedzictwo kulturowe szansą rozwoju rekreacji i turystyki

4.2. Zadania programu opieki

W celu realizacji poszczególnych Priorytetów gmina planuje zrealizować poniższe zadania. Mają one przyczynić się do osiągnięcia dobrego stanu obiektów zabytkowych, wzmocnienia tożsamości kulturowej w lokalnej społeczności i zintegrowania tych elementów z pozytywnym wpływem na rozwój gminy.

Tabela 3. Wykaz zadań

Lp.	Priorytet/ kierunek/ opis zadań	Podmiot realizujący	Okres realizacji	
			2022-2023	2024-2025
Priorytet 1. Rewaloryzacja dziedzictwa kulturowego				
Kierunek 1.1. Zahamowanie degradacji i poprawa stanu tkanki zabytkowej				
1	Prowadzenie i wspieranie prac remontowo-konserwatorskich obiektów zabytkowych rejestrowych i nie wpisanych do rejestru (kaplica cmentarna w Turośli, strażnica w Lemanie, cmentarz wojenny w Kruszy).	Gmina Turośl, parafie, właściciele	x	x
2	Doradztwo dla właścicieli zabytków o konieczności konsultacji zamierzonych remontów i rozbiórek. Udostępnianie treści stosownych podstaw prawnych.	Gmina Turośl	x	x
3	Systematyczna kontrola stanu technicznego i bezpieczeństwa zabytków gminnych.	Gmina Turośl	x	x
Kierunek 1.2. Rozpoznanie zasobów				
1	Inwentaryzacja i poprawa stanu kapliczek i krzyży przydrożnych	Gmina Turośl, mieszkańcy	x	x
2	Inwentaryzacja i analiza zasobów dziedzictwa niematerialnego (mity, legendy, wspomnienia) w celu ocalenia od zapomnienia i utraty.	Gmina Turośl, mieszkańcy, szkoły podstawowe, GOK		x
3	Organizacja seminariów i konferencji o dziedzictwie kulturowym gminy, współpraca z uczelniami i instytucjami naukowymi, inicjowanie badań archeologicznych i etnograficznych, inne.	Gmina Turośl, uczelnie, instytuty, organizacje pozarządowe		x
Kierunek 1.3. Ochrona prawna zasobów				
1	Aktualizacja gminnej ewidencji zabytków, rozszerzanie zasobu w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków, w tym inicjowanie włączenia zabytków do rejestru zabytków (np. Strażnica w Lemanie).	Gmina Turośl, właściciele	x	x

Lp.	Priorytet/ kierunek/ opis zadań	Podmiot realizujący	Okres realizacji	
2	Aktualizacja planu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych.	Gmina Turośl	x	x
3	Inicjowanie przygotowania planów ochrony zabytków na wypadek sytuacji kryzysowych poszczególnych jednostek organizacyjnych (zespoły kościołów).	Gmina Turośl, parafie	x	x
Priorytet 2. Promocja i wykorzystanie dziedzictwa kulturowego do rozwoju gminy				
Kierunek 2.1. Promocja i edukacja				
1	Udostępnienie informacji o lokalnych zabytkach z gminnej ewidencji na stronie internetowej urzędu gminy. Projekt obejmuje utworzenie bazy zabytków z opisem i zdjęciami, w tym archiwalnymi, włączenie do tworzenia bazy, zdjęć od internautów.	Gmina Turośl, mieszkańcy	x	x
2	Organizacja konkursów (fotograficznych, plastycznych, innych), wystaw (zdjęć, malarstwa popularyzującego zabytki) i wszelkich działań edukacyjnych o tematyce związanej z dziedzictwem kulturowym.	Gmina Turośl, mieszkańcy, GOK, szkoły podstawowe	x	x
3	Publikacja wydawnictw promujących dziedzictwo kulturowe gminy (np. książki, przewodniki, foldery, inne).	Gmina Turośl, organizacje pozarządowe, parafie	x	x
4	Organizowanie i wspieranie zajęć z dziećmi i młodzieżą w szkołach, w formie spotkań z seniorami, weteranami, twórcami ludowymi, artystami w celu popularyzacji tematyki ochrony dziedzictwa kulturowego.	Gmina Turośl, GOK, szkoły podstawowe	x	x
5	Wspieranie utrzymania zanikających rzemiosł i zawodów. Szkolenia osób np. bezrobotnych, hobbystów w tym zakresie.	Gmina Turośl, GOK mieszkańcy, sympatycy		x
Kierunek 2.2. Dziedzictwo kulturowe szansą rozwoju rekreacji i turystyki				
1	Promocja produktów lokalnych i regionalnych opartych na dziedzictwie kulturowym gminy i powiatu (organizacja jarmarków, sprzedaży produktów regionalnych, przetworów, itp.). Kreowanie nowych produktów lokalnych opartych na dziedzictwie kulturowym.	Gmina Turośl, GOK	x	x
2	Przygotowanie tablic informacyjnych przy zabytkach ukazujących dane historyczne o obiekcie, fotografie archiwalne i kopie innych zdobytych materiałów. Np. oznakowanie cmentarza wojennego w Kruszy, dawnej strażnicy, innych. Tablice skierowane do mieszkańców jak i turystów zainteresowanych lokalnymi atrakcjami.	Gmina Turośl		x

Lp.	Priorytet/ kierunek/ opis zadań	Podmiot realizujący	Okres realizacji	
3	Kultywowanie i popularyzacja kultury kurpiowskiej: bartnictwa i strzelców kurpiowskich. Organizacja pikników, konkursów i zawodów sportowych i strzeleckich.	Gmina Turośl, GOK	x	x
4	Adaptacja dawnej strażnicy na potrzeby kulturalne, integracyjne i turystyczne.	Gmina Turośl, organizacje pozarządowe		x
5	Rozwój szlaków turystycznych, ścieżek edukacyjnych wykorzystujących walory dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego.	Gmina Turośl, organizacje pozarządowe		x

5. Zarządzanie realizacją programu

5.1. Instrumentarium realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami

Powyższe zadania zaproponowane w Gminnym programie opieki nad zabytkami Gminy Turośl będą wykonywane przy pomocy następujących instrumentów:

- instrumentów prawnych – wynikających z przepisów ustawowych, obejmujących między innymi uchwalanie miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, stref ochrony konserwatorskiej, decyzji Podlaskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków;
- instrumentów finansowych obejmujących między innymi finansowanie i dotacje prac konserwatorskich, restauratorskich, remontowych i archeologicznych, korzystanie z funduszy europejskich;
- instrumentów koordynacji obejmujących między innymi realizację zapisów dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego zapisanych w dokumentach strategicznych województwa podlaskiego;
- instrumentów społecznych obejmujących między innymi działania edukacyjne promocyjne, współdziałanie z organizacjami społecznymi;
- instrumentów kontrolnych obejmujących między innymi aktualizację gminnej ewidencji zabytków, sprawozdania z realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami, monitoring stanu zagospodarowania przestrzennego oraz stanu zachowania dziedzictwa kulturowego.

5.2. System wdrażania

System wdrażania Gminnego programu opieki nad zabytkami jest istotnym elementem osiągnięcia celów dokumentu.

Dla powodzenia wdrożenia programu należy przyjąć tzw. zasadę partnerstwa, czyli współpracę poszczególnych uczestników w procesie ochrony zabytków (Urzędu Gminy,

jednostek organizacyjnych gminy, organizacji społecznych, przedstawicieli mieszkańców, proboszczów, przedsiębiorców, właścicieli zabytków) oraz zasadę partycypacji społecznej, czyli prowadzenie dialogu społecznego pomiędzy różnymi podmiotami na terenie gminy, w zakresie wdrażania programu.

Operatorem Programu, głównym inicjatorem całego procesu i koordynatorem działań jest gmina Turośl. Podmiotem odpowiedzialnym za proces realizacji zapisów dokumentu jest Urząd Gminy w Turośli. Nadzór z ramienia samorządu będzie prowadził Wójt.

Wójt Gminy Turośl

Wójt ma za zadanie bieżący nadzór nad realizacją Programu oraz inicjowanie ewentualnych korekt Programu. Ponadto istotnym zadaniem Wójta będzie zapewnienie środków na realizację poszczególnych zadań (środki finansowe wewnętrzne, zewnętrzne). W razie konieczności Wójt będzie podejmował decyzje o inicjowaniu naniesienia zmian/aktualizacji Programu.

Rada Gminy

Organem przyjmującym Program w formie uchwały, nadzorującym jego realizację oraz osiąganymi efektami jest Rada Gminy. Realizacja założeń programu leży w gestii władz samorządowych.

Urząd Gminy

Urząd Gminy koordynuje przygotowanie i opiniowanie projektów uchwał Rady Gminy i zarządzeń. Realizacja projektów zostanie powierzona odpowiednim komórkom w Urzędzie Gminy. Działanie będzie wspomagane przez jednostki organizacyjne (szkoły podstawowe, GOK, biblioteki) i pomocnicze (sołectwa) według ich kompetencji.

Urząd Gminy dysponuje kompetentnym personelem do wykonania swoich zadań oraz jest w stanie dotrzeć do partnerów procesu ochrony zabytków. Wszystkie koszty zarządzania, które pojawią się w trakcie wdrażania Programu pokryte zostaną z budżetu Gminy Turośl.

System wprowadzania modyfikacji

Jeśli po I etapie sprawozdawczym zostaną ujawnione potrzeby modyfikacji Programu, będą one na wniosek Wójta, interesariuszy, radnych, wprowadzane pod obrady Rady Gminy. W przypadku akceptacji przez Radę Gminy, Program zostanie zaktualizowany.

6. Zasady oceny realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami

Program został opracowany na okres czterech lat i stanowi dokument uzupełniający w stosunku do innych dokumentów planistycznych i aktów prawa miejscowego. Co dwa lata Wójt będzie sporządzał sprawozdania z realizacji zadań Programu i przedstawiał je Radzie Gminy.

Wykonanie sprawozdania powinna poprzedzić ocena poziomu realizacji Programu, która ma na celu:

- ocenę stopnia realizacji zadań założonych w Programie,
- weryfikację zgodności osiągniętych wskaźników z założeniami,
- korygowanie działań, w sytuacji gdy nie przynoszą one zamierzonych efektów lub w sytuacji wystąpienia zmian uniemożliwiających lub utrudniających ich realizację.

Podstawowa sprawozdawczość z realizacji Programu będzie odbywała się na poziomie operacyjnym, poprzez opis stanu realizacji zaplanowanych zadań dla każdego z kierunków działań, z podaniem informacji: co wykonano, jakie są/były problemy realizacyjne, jakie osiągnięto wskaźniki, uzasadnienie w przypadku nieosiągnięcia zaplanowanych wskaźników.

Poniżej w tabeli zaprezentowano planowane wskaźniki realizacyjne na dwa okresy: 2022-2023 i 2024-2025. Wskaźniki zostały przyporządkowane do poszczególnych zadań.

Tabela 4. Wskaźniki realizacyjne w okresie 2022-2025

Lp.	Priorytet/ kierunek/ opis zadań	Podmiot realizujący	Okres realizacji		Wskaźnik realizacji	Efekt realizacji narastająco	
			2022-2023	2024-2025		2022-2023	2024-2025
Priorytet 1. Rewaloryzacja dziedzictwa kulturowego							
Kierunek 1.1. Zahamowanie degradacji i poprawa stanu tkanki zabytkowej							
1	Prowadzenie i wspieranie prac remontowo-konserwatorskich obiektów zabytkowych rejestrowych i nie wpisanych do rejestru (kaplica cmentarna w Turośli, strażnica w Lemanie, cmentarz wojenny w Kruszy).	Gmina Turośl, parafie, właściciele	x	x	Liczba zabytków [szt.]	1	2
2	Doradztwo dla właścicieli zabytków o konieczności konsultacji zamierzonych remontów i rozbiórek. Udostępnianie treści stosownych podstaw prawnych.	Gmina Turośl	x	x	Liczba porad [szt.]	1	2

Lp.	Priorytet/ kierunek/ opis zadań	Podmiot realizujący	Okres realizacji		Wskaźnik realizacji	Efekt realizacji narastająco	
			2022-2023	2024-2025		2022-2023	2024-2025
3	Systematyczna kontrola stanu technicznego i bezpieczeństwa zabytków gminnych.	Gmina Turośl	x	x	Liczba kontroli	2	4
Kierunek 1.2. Rozpoznanie zasobów							
1	Inwentaryzacja i poprawa stanu kapliczek i krzyży przydrożnych	Gmina Turośl, mieszkańcy	x	x	Liczba inwentaryzacji lub remontów [szt.]	1	2
2	Inwentaryzacja i analiza zasobów dziedzictwa niematerialnego (mity, legendy, wspomnienia) w celu ocalenia od zapomnienia i utraty.	Gmina Turośl, mieszkańcy, szkoły podstawowe, GOK		x	Liczba inwentaryzacji lub analiz [szt.]	1	2
3	Organizacja seminariów i konferencji o dziedzictwie kulturowym gminy, współpraca z uczelniami i instytucjami naukowymi, inicjowanie badań archeologicznych i etnograficznych, inne.	Gmina Turośl, uczelnie, instytuty, organizacje pozarządowe	x	x	Liczba inicjatyw [szt.]	0	1
Kierunek 1.3. Ochrona prawna zasobów							
1	Aktualizacja gminnej ewidencji zabytków, rozszerzanie zasobu w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków, inicjowanie włączenia zabytków do rejestru zabytków (np. Strażnica w Lemanie).	Gmina Turośl, właściciele	x	x	Liczba aktualizacji [szt.]	1	2
2	Aktualizacja planu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych.	Gmina Turośl	x	x	Liczba aktualizacji [szt.]	2	4
3	Inicjowanie przygotowania planów ochrony zabytków na wypadek sytuacji kryzysowych poszczególnych jednostek organizacyjnych.	Gmina Turośl, parafie	x	x	Liczba planów [szt.]	1	2
Priorytet 2. Promocja i wykorzystanie dziedzictwa kulturowego do rozwoju gminy							
Kierunek 2.1. Promocja i edukacja							

Lp.	Priorytet/ kierunek/ opis zadań	Podmiot realizujący	Okres realizacji		Wskaźnik realizacji	Efekt realizacji narastająco	
			2022-2023	2024-2025		2022-2023	2024-2025
1	Udostępnienie informacji o lokalnych zabytkach z gminnej ewidencji na stronie internetowej urzędu gminy. Projekt obejmuje utworzenie bazy zabytków z opisem i zdjęciami, w tym archiwalnymi, włączenie do tworzenia bazy, zdjęć od internautów.	Gmina Turośl, mieszkańcy	x	x	Liczba baz [szt.]	1	1
2	Organizacja konkursów (fotograficznych, plastycznych, innych), wystaw (zdjęć, malarstwa popularyzującego zabytki) i wszelkich działań edukacyjnych o tematyce związanej z dziedzictwem kulturowym.	Gmina Turośl, mieszkańcy, GOK, szkoły podstawowe	x	x	Liczba konkursów, wystaw, imprez [szt.]	1	2
3	Publikacja wydawnictw promujących dziedzictwo kulturowe gminy (np. książki, przewodniki, foldery, inne).	Gmina Turośl, organizacje pozarządowe, parafie	x	x	Liczba publikacji [szt.]	1	2
4	Organizowanie i wspieranie zajęć z dziećmi i młodzieżą w szkołach, w formie spotkań z seniorami, weteranami, twórcami ludowymi, artystami w celu popularyzacji tematyki ochrony dziedzictwa kulturowego.	Gmina Turośl, GOK, szkoły podstawowe	x	x	Liczba spotkań [szt.]	1	2
5	Wspieranie utrzymania zanikających rzemiosł i zawodów. Szkolenia osób np. bezrobotnych, hobbystów w tym zakresie.	Gmina Turośl, GOK mieszkańcy, sympatycy		x	Liczba podjętych inicjatyw organizacyjnych [szt.]	0	1
Kierunek 2.2. Dziedzictwo kulturowe szansą rozwoju rekreacji i turystyki							
1	Promocja produktów lokalnych i regionalnych opartych na dziedzictwie kulturowym gminy i powiatu (organizacja jarmarków, sprzedaż produktów regionalnych, przetworów, itp.). Kreowanie nowych produktów lokalnych opartych na dziedzictwie kulturowym.	Gmina Turośl, GOK	x	x	Liczba akcji [szt.]	1	2

Lp.	Priorytet/ kierunek/ opis zadań	Podmiot realizujący	Okres realizacji		Wskaźnik realizacji	Efekt realizacji narastająco	
			2022-2023	2024-2025		2022-2023	2024-2025
2	Przygotowanie tablic informacyjnych przy zabytkach ukazujących dane historyczne o obiekcie, fotografie archiwalne i kopie innych zdobytych materiałów. Np. oznakowanie cmentarza wojennego w Kruszy, dawnej strażnicy, innych. Tablice skierowane do mieszkańców jak i turystów zainteresowanych lokalnymi atrakcjami.	Gmina Turośl		x	Liczba tablic [szt.]	1	2
3	Kultywowanie i popularyzacja kultury kurpiowskiej: bartnictwa i strzelców kurpiowskich. Organizacja pikników, konkursów i zawodów sportowych i strzeleckich.	Gmina Turośl, GOK	x	x	Liczba imprez [szt.]	1	2
4	Adaptacja dawnej strażnicy na potrzeby kulturalne, integracyjne i turystyczne.	Gmina Turośl, organizacje pozarządowe		x	Adaptacja obiektu [szt.]	0	1
5	Rozwój szlaków turystycznych, ścieżek edukacyjnych wykorzystujących walory dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego.	Gmina Turośl, organizacje pozarządowe		x	Liczba szlaków i ścieżek [szt.]	1	2

7. Źródła finansowania gminnego programu opieki nad zabytkami

Źródłem finansowania działań zaplanowanych w Programie będą przede wszystkim środki publiczne pochodzące od instytucji różnych szczebli: rządowego, wojewódzkiego i lokalnego, w tym środki unijne i inne zagraniczne. Osiągnięcie zaplanowanych zamierzeń będzie wymagać także środków prywatnych poprzez wkład do projektów współfinansowanych ze środków publicznych.

Do potencjalnych źródeł finansowania działań zawartych w Programie należą:

- środki własne gminy,
- środki prywatne mieszkańców gminy,
- środki prywatne inwestorów,
- środki pozyskane od sponsorów,
- środki budżetu państwa,
- środki budżetu województwa na realizację programów sektorowych,
- środki funduszy celowych,
- środki z budżetu UE: EFRR, EFS, FS, EFRROW,
- środki z NFOŚiGW, WFOŚiGW,
- środki z Lokalnej Grupy Działania,
- europejskie programy wspólnotowe,
- inne środki zagraniczne,
- inne.

Plan finansowy obejmuje propozycję źródeł finansowania wybraną na podstawie oceny dostępności i możliwości wykorzystania tych źródeł oraz charakteru projektów składających się na Program. Na kolejność realizacji wskazanych przedsięwzięć będą mieć wpływ terminy aplikowania i rozstrzygnięć konkursów w ramach programów operacyjnych i innych konkursów, czy też możliwości pozyskania inwestorów prywatnych.

Szczegółowy plan finansowy w zakresie zadań przedstawiony został w poniższym zestawieniu, wskazano w nim planowane na realizację Programu: środki krajowe zewnętrzne [tys. zł], środki unijne i zagraniczne [tys. zł], środki prywatne (NGO, mieszkańcy, przedsiębiorcy) [tys. zł], środki gminy [tys. zł] z podziałem na każde zadanie.

Całkowity koszt realizacji Programu wynosi 900,00 tys. zł, z czego: 10 % ma pochodzić ze źródeł zewnętrznych krajowych, 71,11 % ma pochodzić ze środków unijnych i zagranicznych, 8,89 % ze środków prywatnych oraz 10 % z budżetu gminy.

Tabela 5. Plan finansowy

Lp.	Opis zadań	Podmiot realizujący	Szacunkowy koszt [tys. zł]	Środki krajowe zewnętrzne [tys. zł]	Środki unijne i zagraniczne [tys. zł]	Środki prywatne (NGO, mieszkańcy, przedsiębiorcy) [tys. zł]	Środki gminy i jej jednostek [tys. zł]	Zaznaczyć jeśli to koszty bieżące gminy [tys. zł]
Priorytet 1. Rewaloryzacja dziedzictwa kulturowego								
Kierunek 1.1. Zahamowanie degradacji i poprawa stanu tkanki zabytkowej								
1	Prowadzenie i wspieranie prac remontowo-konserwatorskich obiektów zabytkowych rejestrowych i nie wpisanych do rejestru (kaplica cmentarna w Turośli, strażnica w Lemanie, cmentarz wojenny w Kruszy).	Gmina Turośl, parafie, właściciele	100,00	40,00	50,00	0,00	10,00	
2	Doradztwo dla właścicieli zabytków o konieczności konsultacji zamierzonych remontów i rozbiórek. Udostępnianie treści stosownych podstaw prawnych.	Gmina Turośl	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	koszty bieżące, bez dodatkowych nakładów
	Systematyczna kontrola stanu technicznego i bezpieczeństwa zabytków gminnych.	Gmina Turośl	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	
Kierunek 1.2. Rozpoznanie zasobów								

1	Inwentaryzacja i poprawa stanu kapliczek i krzyży przydrożnych	Gmina Turośl, mieszkańcy	25,00	0,00	0,00	20,00	5,00	
2	Inwentaryzacja i analiza zasobów dziedzictwa niematerialnego (mity, legendy, wspomnienia) w celu ocalenia od zapomnienia i utraty.	Gmina Turośl, mieszkańcy, szkoły podstawowe, GOK	20,00	0,00	15,00	5,00	0,00	
3	Organizacja seminariów i konferencji o dziedzictwie kulturowym gminy, współpraca z uczelniami i instytutami naukowymi, inicjowanie badań archeologicznych i etnograficznych, inne.	Gmina Turośl, uczelnie, instytuty, organizacje pozarządowe	50,00	0,00	40,00	10,00	0,00	
Kierunek 1.3. Ochrona prawna zasobów								
1	Aktualizacja gminnej ewidencji zabytków, rozszerzanie zasobu w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków, w tym inicjowanie włączenia zabytków do rejestru zabytków (np. Strażnica w Lemanie).	Gmina Turośl, właściciele	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	koszty bieżące, bez dodatkowych nakładów
2	Aktualizacja planu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych.	Gmina Turośl	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	koszty bieżące, bez dodatkowych nakładów
3	Inicjowanie przygotowania planów ochrony zabytków na wypadek sytuacji kryzysowych poszczególnych jednostek organizacyjnych.	Gmina Turośl, parafie	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	koszty bieżące, bez dodatkowych nakładów

Priorytet 2. Promocja i wykorzystanie dziedzictwa kulturowego do rozwoju gminy								
Kierunek 2.1. Promocja i edukacja								
1	Udostępnienie informacji o lokalnych zabytkach z gminnej ewidencji na stronie internetowej urzędu gminy. Projekt obejmuje utworzenie bazy zabytków z opisem i zdjęciami, w tym archiwalnymi, włączenie do tworzenia bazy, zdjęć od internautów.	Gmina Turośl, mieszkańcy	10,00	0,00	0,00	0,00	10,00	
2	Organizacja konkursów (fotograficznych, plastycznych, innych), wystaw (zdjęć, malarstwa popularyzującego zabytki) i wszelkich działań edukacyjnych o tematyce związanej z dziedzictwem kulturowym.	Gmina Turośl, mieszkańcy, GOK, szkoły podstawowe	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	koszty bieżące, bez dodatkowych nakładów
3	Publikacja wydawnictw promujących dziedzictwo kulturowe gminy (np. książki, przewodniki, foldery, inne).	Gmina Turośl, organizacje pozarządowe, parafie	25,00	20,00	0,00	0,00	5,00	
4	Organizowanie i wspieranie zajęć z dziećmi i młodzieżą w szkołach, w formie spotkań z seniorami, weteranami, twórcami ludowymi, artystami w celu popularyzacji tematyki ochrony dziedzictwa kulturowego.	Gmina Turośl, GOK, szkoły podstawowe	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	koszty bieżące, bez dodatkowych nakładów
5	Wspieranie utrzymania zanikających rzemiosł i zawodów. Szkolenia osób np. bezrobotnych, hobbystów w tym zakresie.	Gmina Turośl, GOK mieszkańcy, sympatycy	25,00	0,00	20,00	5,00	0,00	koszty bieżące, bez dodatkowych nakładów

Kierunek 2.2. Dziedzictwo kulturowe szansą rozwoju rekreacji i turystyki							
1	Promocja produktów lokalnych i regionalnych opartych na dziedzictwie kulturowym gminy i powiatu (organizacja jarmarków, sprzedaży produktów regionalnych, przetworów, itp.). Kreowanie nowych produktów lokalnych opartych na dziedzictwie kulturowym.	Gmina Turośl, GOK	40,00	30,00	0,00	10,00	0,00
2	Przygotowanie tablic informacyjnych przy zabytkach ukazujących dane historyczne o obiekcie, fotografie archiwalne i kopie innych zdobytych materiałów. Np. oznakowanie cmentarza wojennego w Kruszy, dawnej strażnicy, innych. Tablice skierowane do mieszkańców jak i turystów zainteresowanych lokalnymi atrakcjami.	Gmina Turośl	40,00	0,00	35,00	0,00	5,00
3	Kultywowanie i popularyzacja kultury kurpiowskiej: bartnictwa i strzelców kurpiowskich. Organizacja pikników, konkursów i zawodów sportowych i strzeleckich.	Gmina Turośl, GOK	25,00	0,00	0,00	20,00	5,00
4	Adaptacja dawnej strażnicy na potrzeby kulturalne, integracyjne i turystyczne.	Gmina Turośl, organizacje pozarządowe	500,00	0,00	450,00	0,00	50,00
5	Rozwój szlaków turystycznych, ścieżek edukacyjnych wykorzystujących walory dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego.	Gmina Turośl, organizacje pozarządowe	40,00	0,00	30,00	10,00	0,00
SUMA			900,00	90,00	640,00	80,00	90,00
Struktura dofinansowania			100,00%	10,00%	71,11%	8,89%	10,00%

Załącznik nr 1. Wykaz zabytków w Gminnej ewidencji zabytków stan z 4.03.2022 r. (na podstawie <https://wuoźbialystok.bip.gov.pl/rejestry-ewidencje-archiwa/wojewodzka-ewidencja-zabytkow.html> i Zarządzenia PWKZ nr 8/2022 z 24.02.2022 r.)

Lp.	Miejscowość	Przedmiot ochrony	Nr rejestru/WEZ/GEZ	Nr decyzji o wpisie do rejestru, data
1	Krusza	cmentarz wojenny z I wojny św.	432 z dn. 30.12.1991 r.	KL.WKZ-5340-18/91
2	Leman	kościół parafialny pw. św. Rocha	535 z dn. 21.12.1994 r.	KL-WKZ-5340-20/94
3	Leman	dzwonnica przy kościele parafialnym	535 z dn. 21.12.1994 r.	KL-WKZ-5340-20/94
4	Leman	plebania	WEZ	
5	Leman	kaplica cmentarna	WEZ	
6	Leman	cmentarz rzymskokatolicki	WEZ	
7	Leman	strażnica	WEZ	
8	Popiołki	młyn wodny motor.-elektryczny	WEZ	
9	Turośl	kościół parafialny pw. Jana Chrzciciela	83 z dn. 05.07.1980 r.	KL-WKZ-5340/34/80
10	Turośl	dzwonnica	WEZ	
11	Turośl	plebania	WEZ	
12	Turośl	kaplica cmentarna	522 z dn. 25.11.1994 r.	KL-WKZ-5340-7/94
13	Turośl	cmentarz rzymskokatolicki	WEZ	
14	Turośl	spichlerz	WEZ	
15	Turośl	wiatrak koźlak	WEZ	
16	Turośl	dom ul. Jana Pawła II nr 54	WEZ	

Załącznik nr 2. Wykaz zabytków w Gminnej ewidencji zabytków - stanowiska archeologiczne. Dane z X 2021 r. Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Białymstoku, Delegatura w Łomży.

Lp.	Miejscowość	Obszar AZP	Numer stanowiska na obszarze
1	Leman	30-72	1
2	Leman	30-72	2
3	Leman	30-72	3
4	Leman	30-72	4
5	Leman	30-72	5
6	Leman	30-72	6
7	Leman	30-72	7
8	Leman	30-72	8
9	Zimna	30-72	9
10	Łacha	30-73	1
11	Łacha	30-73	2
12	Łacha	30-73	3
13	Łacha	30-73	4
14	Ksebki	31-72	1
15	Ksebki	31-72	2
16	Ksebki	31-72	3
17	Ksebki	31-72	4
18	Ksebki	31-72	5
19	Ksebki	31-72	6
20	Ksebki	31-72	7
21	Ksebki	31-72	8
22	Łacha	31-73	2
23	Łacha	31-73	3
24	Łacha	31-73	4
25	Łacha	31-73	5
26	Łacha	31-73	6
27	Łacha	31-73	7
28	Łacha	31-73	8
29	Łacha	31-73	9
30	Łacha	31-73	10

31	Łacha	31-73	11
32	Łacha	31-73	12
33	Łacha	31-73	13
34	Łacha	31-73	14
35	Łacha	31-73	15
36	Łacha	31-73	16
37	Łacha	31-73	17
38	Łacha	31-73	18
39	Łacha	31-73	19
40	Łacha	31-73	20
41	Łacha	31-73	21
42	Łacha	31-73	22
43	Łacha	31-73	23
44	Łacha	31-73	24
45	Łacha	31-73	25
46	Łacha	31-73	26
47	Łacha	31-73	27
48	Łacha	31-73	28
49	Łacha	31-73	29
50	Łacha	31-73	30
51	Łacha	31-73	31
52	Łacha	31-73	32
53	Leman	31-73	33
54	Nowa Ruda	31-73	34
55	Nowa Ruda	31-73	35
56	Nowa Ruda	31-73	36
57	Nowa Ruda	31-73	37
58	Nowa Ruda	31-73	38
59	Nowa Ruda	31-73	39
60	Nowa Ruda	31-73	40
61	Nowa Ruda	31-73	41
62	Nowa Ruda	31-73	42
63	Nowa Ruda	31-73	43
64	Nowa Ruda	31-73	44
65	Nowa Ruda	31-73	45

66	Szablaki	31-73	46
67	Szablaki	31-73	47
68	Szablaki	31-73	48
69	Szablaki	31-73	49
70	Szablaki	31-73	50
71	Szablaki	31-73	51
72	Szablaki	31-73	52
73	Szablaki	31-73	53
74	Popiołki	31-73	54
75	Popiołki	31-73	55
76	Popiołki	31-73	56
77	Popiołki	31-73	57
78	Popiołki	31-73	58
79	Popiołki	31-73	59
80	Popiołki	31-73	60
81	Popiołki	31-73	61
82	Popiołki	31-73	62
83	Popiołki	31-73	63
84	Popiołki	31-73	64
85	Popiołki	31-73	65
86	Popiołki	31-73	66
87	Popiołki	31-73	67
88	Popiołki	31-73	68
89	Popiołki	31-73	69
90	Popiołki	31-73	70
91	Szablaki	31-73	71
92	Szablaki	31-73	72
93	Szablaki	31-73	73
94	Szablaki	31-73	74
95	Szablaki	31-73	75
96	Szablaki	31-73	76
97	Szablaki	31-73	77
98	Szablaki	31-73	78
99	Szablaki	31-73	79
100	Szablaki	31-73	80

101	Szablaki	31-73	81
102	Popiołki	31-73	82
103	Cieloszka	32-72	1
104	Wanacja	32-72	3
105	Wanacja	32-72	4
106	Charubiny	32-73	2
107	Nowa Ruda	32-73	3
108	Nowa Ruda	32-73	4
109	Nowa Ruda	32-73	5
110	Nowa Ruda	32-73	6
111	Nowa Ruda	32-73	7
112	Nowa Ruda	32-73	8
113	Nowa Ruda	32-73	9
114	Adamusy	32-73	10
115	Adamusy	32-73	11
116	Adamusy	32-73	12
117	Ptaki	32-73	13
118	Ptaki	32-73	14
119	Trzcińskie	32-73	15
120	Trzcińskie	32-73	16
121	Trzcińskie	32-73	17
122	Trzcińskie	32-73	18
123	Cieloszka	32-73	19
124	Cieloszka	32-73	20
125	Cieloszka	32-73	21
126	Cieloszka	32-73	22
127	Cieloszka	32-73	23
128	Potasie	32-73	24
129	Turośl	32-73	25
130	Charubiny	32-74	8
131	Charubiny	32-74	9
132	Samule	32-74	10
133	Samule	32-74	11
134	Samule	32-74	12
135	Samule	32-74	13

136	Samule	32-74	14
137	Samule	32-74	15
138	Ptaki	32-74	17
139	Charubin	33-72	1
140	Charubin	33-72	2
141	Charubin	33-72	3
142	Charubin	33-72	4
143	Charubin	33-72	5
144	Charubin	33-72	6
145	Charubin	33-72	7
146	Charubin	33-72	8
147	Charubin	33-72	9
148	Charubin	33-72	10
149	Charubin	33-72	11
150	Charubin	33-72	12
151	Cieciory	33-73	1
152	Cieciory	33-73	2
153	Cieciory	33-73	3
154	Cieciory	33-74	1
155	Cieciory	33-74	2
156	Cieciory	33-74	3
157	Cieciory	33-74	4